

Två traditioner – ett landskap

Hur har naturvård och kulturmiljövård interagerat

1990–2015?

Urban Emanuelsson

Centrum för Biologisk Mångfald
Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm

Innehåll

1.	Min resa	7
1.1	Problembilden.....	9
2.	Material och genomförandebeskrivning	14
3.	Kort tillbakablick perioden 1600 – 1989	16
3.1	Buréus.....	16
3.2	Linné.....	16
3.3	Sven Nilsson	16
3.4	Nationalparkerna	17
3.5	Vatten, hav och fjäll	20
4.	Översiktlig beskrivning av perioden 1990–2015	21
4.1	Internationell påverkan	22
4.2	Forskning	23
4.3	Litteratur som påverkat	23
4.4	Undervisningen.....	24
4.5	De ideella föreningarnas roll	24
4.6	Näringslivet	24
4.7	Politiken på statlig, regional och kommunal nivå	25
5.	Konfliktytor - både specifika och generella	27
5.1	Kulturreseptatet Linnés Råshult	27
5.2	Onslunda sten	28
5.3	Dalby Söderskog NP.....	29
5.4	Översilningsängar vid Vomb och Skarhult.....	30
5.5	Sanden på Österlen	32
5.6	Hörjel.....	33
5.7	Äskhult	35
5.8	Laponia.....	36
5.9	Generella konfliktområden som analyserats	37
	Fornlämningsområden och optimal ängsskötsel	37

Svårigheter att se regionala skillnader i det traditionella kulturlandskapets skötsel.....	38
Svårigheter för kulturmiljövården när det gäller att definiera vad som är ett biologiskt kulturarv	39
Pollenarkivet som kan förstöras vid våtmarksrestaureringar	40
Fladdermöss och hus	42
Fiskvägar kontra kvarnar och flottleder	42
Samiska renbetesområden i norr, renskötsel och rovdjur.....	43
Fäbodan/andra betesmarker och rovdjur.....	45
Kustfiske och sälar/skarvar	46
Alléförnyelse och förnyelse av andra planteringar kontra artinriktad naturvård	47
Stengårdsgårdar i jordbrukslandskap	48
6. Konflikternas natur.....	49
6.1 Vikten av en sammanhållen syn.....	49
6.2 Typen av konflikt.....	49
6.3 Faktiska målkonflikter.....	49
6.4 Målkonflikter med annan bakgrund	50
6.5 Ideologi	51
6.6 De ideella föreningarnas roll	51
Naturskyddsföreningen	51
WWF	52
Greenpeace.....	52
Sveriges Hembygdsförbund med lokalföreningar.....	52
Svenska turistföreningen.....	53
6.7 Kunskapsproblem.....	53
6.8 Utbildningens och mediers roll.....	53
6.9 TV radio och dagstidningar.....	54
6.10 Museerna	54
6.11 Skyltar i landskapet.....	55
6.12 Sociala medier	55

6.13	Bakomliggande politik	55
6.14	Ofta större motsättningar på nationell nivå än på länsnivå.....	56
6.15	Det biologiska kulturarvet	57
6.16	Förbättring har skett.....	57
6.17	Arenor för bra natur-kultursyn.....	57
	FoU-projekt.....	57
	Hur är det på muséerna?.....	58
	Museigårdar	58
6.18	Den internationella bilden	59
7.	Diskussion och slutsatser	60
7.1	De konkreta vård- och förvaltningsproblemen	60
7.2	Vad är äkta målkonflikter och vad kan bero på andra faktorer?	61
7.3	Närliggande problem	62
7.4	Hur kan bra satsningar göras?	63
	Samordningsdelegation.....	63
	Ett landskapsmuseum.....	63
	”Natur- och kulturgårdar”	63
	Vidareutbildningssatsningar.....	64
8.	Referenser	65
9.	Bilagor	68
	Bilaga a.	68
	Naturhistoriska riksmuseet.....	69
	Historiska museet.....	69
	Nordiska museet:.....	70
	Bilaga b.....	71
	Intervjuade personer.....	71
	Bilaga c.	72
	Frågor till personer som intervjuats	72

1. Min resa

Inför firandet av att Naturhistoriska Riksmuseets (NRM) huvudbyggnad i Stockholm fyllde 100 år 2016, inleddes ett projekt som gick ut på att undersöka museets historia ur en rad olika aspekter. Keith Wijkander fick i uppdrag att vara den som utförde det mesta av detta arbete. Intressanta ”fynd” gjordes. Inte minst uppmärksammades den s.k. Selling-affären.

Studierna pekade bl. a. på inneboende motsatsförhållanden mellan naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga-humanistiska synsätt. Wijkander sökte sig bakåt i tiden och hittade trådar till bl. a. det tidiga 1800-talets romantiskt inriktade filosofer och till en kedja av motsättningar mellan olika bevarandetraditioner (Wijkander 2017).

Projektet fick en referensgrupp där jag ingick. Inte oväntat finns det också moderna motsättningar mellan humaniora-samhällsvetenskap å ena sidan och naturvetenskap å andra sidan. I hanteringen av dagens landskap finns denna motsättning, och särskilt tydligt har detta blivit i det administrativa ansvar som länsstyrelserna har haft sedan ett antal decennier. NRM såg det som angeläget att kartlägga den problematik som rör landskapet och som har sin grund i den klassiska motsättningen mellan naturvetenskap och humaniora-samhällsvetenskap.

NRM valde att söka samarbete med Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) i Uppsala där jag varit föreståndare. Dikotomin mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap-humaniora är ett välkänt fenomen som går långt tillbaka i lärodomshistorien. Vid CBM har det sedan 1995 då organisationen startade hela tiden funnits en strävan efter att se biologisk mångfald i ett brett perspektiv, inte minst ett humanistiskt-samhällsvetenskapligt sådant. Detta intresse har förstärkts med åren och kan idag sägas vara ett av CBM viktigaste perspektiv.

Jag fick därför 2016 i uppdrag att göra en studie av den motsättning som hela tiden funnits bl.a. på länsstyrelserna när det har gällt att hantera landskapet. Mest konkret har det gällt olika syn från naturvårdens och kulturmiljövårdens sida. Uppdraget koncentrerades till perioden 1990–2015. En rad utredningar och rapporter har de senaste decennierna berört denna fråga och 2015 gjorde Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet en studie av hur samarbetet fungerade på länsstyrelserna. Studien gjordes på uppdrag av regeringen och man fick också i uppdrag att redovisa hur samarbetet kunde stärkas och vilka framgångar som skett.

Mitt uppdrag gick inte ut på att göra omfattande källstudier, utan det material jag kom att använda var ett antal intervjuer, självsyn och publicerade rapporter. Jag gör naturligtvis inte anspråk på att ha förstått hela frågan och mina förslag ska ses bl. a. mot min personliga bakgrund. Denna rapport ska därför ses som ett inspel i

debatten då det enligt min åsikt fortfarande finns mycket att utveckla och förbättra när det gäller att arbeta med en integrerad landskapssyn.

För att läsaren ska få hjälp att förstå varför jag skrivit som jag gjort, gör jag här en kort presentation av ”min resa” genom landskapsfrågan.

Jag är född i Lund 1953 och har alltid haft ett stort naturintresse, bl. a. följde jag med min pappa på fågelexkursioner i slutet av 1950-talet och skaffade mig en primitiv insektssamling 1961–62. Jag blev 1967 medlem i de då mycket aktiva Fältbiologerna. Samtidigt hade jag ett stort historiskt, politiskt intresse som antagligen hade sin bakgrund i mitt frimärkssamlade.

Fältbiologaktiviteterna ledde mycket naturligt till naturvårdsinriktad sommarpraktik under gymnasietiden, och därefter utbildade jag mig till växtekolog vid Lunds universitet. När jag skrev min avhandling om vegetationsslitage och bete i fjällen i början av 1980-talet hade jag svårt att koncentrera mig bara på det rent naturvetenskapliga frågeställningarna, och jag kom bl. a. in på hur det den samiska renskötseln utvecklats genom historien. Jag fick då också av en slump chansen att tillsammans med doktorandkollegan Claes Bergendorff arbeta med en donationsgård i sydöstra Skåne, Hörjel, som Naturskyddsföreningen just fått (Lundwall 2014).

Vi blev mycket intresserade av äldre markanvändning och startade rekonstruktionsarbeten av flera traditionella markslag på Hörjel. Vårt intresse för gränstrakterna mellan ekologi och historia ledde också till att vi tillsammans med några kamrater skrev boken ”Det skånska kulturlandskapet” (Emanuelsson m fl 1986). Jag fick också strax därefter chansen att arbeta med nordiska projekt inriktade mot kulturlandskap.

I början av 1990-talet ville jag pröva att arbeta utanför akademien och fick jobb som ekolog på det då nyinrättade Boverket i Karlskrona. Detta arbete gav mig en bred inkörsport till en rad statliga departement och ämbetsverk. Mitt tvärvetenskapliga synsätt uppmuntrades av Boverkets ledning.

1995 blev jag CBM:s förste föreståndare och fick chansen att bygga upp denna organisation. Vi jobbade med bl. a. praktisk naturvård i odlingslandskap och skog, etnobiologi, kopplingen mellan odlad och vild mångfald samt historisk ekologi.

2008 slutade jag som föreståndare för CBM, men fortsatte med att vara senior forskare och rådgivare vid organisationen. CBM kom också att internationellt engagera sig bl.a. i undervisning vilket ledde till en hel del internationella resor, något jag också haft tillfälle till då jag arbetade på Lunds universitet och Boverket. Genom dessa fick jag stoff till två tvärvetenskapliga böcker, ”The rural landscapes of Europe” (Emanuelsson 2009) samt ”The rural landscapes of North Eastern Asia” tillsammans med Ingvar Backéus (Backéus, Emanuelsson & Petersson 2016). I bägge böckerna har jag nära samarbetat med konstnären Maria Petersson som illustrerat dessa med sina akvareller.

Jag har långvarigt bott i fyra områden i Sverige; Skåne, Norrbotten, Uppland och Blekinge. Då jag i stort sett varje vecka sedan koltåldern varit ute i naturen någon dag i veckan har bostadsorternas omland kommit att bli utgångspunkt för intensiva landskapsstudier. Detta gör att jag visserligen varit i hela Sverige och på många ställen utomlands, men på djupet har samspelet mellan mänsklig historia och det fysiska/biologiska landskapen kring bostadsorterna blivit de mest studerade. Jag bodde i Uppland då jag var föreståndare för CBM i 13 år, men engagemanget i CBM:s verksamhet blev så intensivt att jag idag känner att jag kan mer om Norrbotten, Skåne och Blekinge än vad jag kan om Uppland. Detta präglar mina exempel i denna rapport. Jag bor idag i Blekinge skärgård.

Jag vill också här särskilt tacka Jan Olov Westerberg och Tuija Hilding-Rydevik för stöd och uppmuntran under arbetet. Tack också ni som intervjuats, utan er beredvillighet att dela med er av er erfarenhet hade denna rapport blivit ytterst mager.

1.1 Problembilden

Natur och kultur ses i vissa kulturer och genom historien ofta som två sidor av samma mynt. I andra sammanhang står de mot varandra. Ofta har det i den judiskt/kristna kulturen funnits en uppfattning om att naturen ska domineras och användas av människan. I andra sammanhang har man sett kultur och natur mer på ett integrerat sätt t.ex. inom delar av buddismen. Uppfattningarna varierar över tiden.

I detta sammanhang kommer landskapet in. Är det format av människan och ska det domineras av människan? Eller är idealet att landskapet ska sköta sig själv och vi som människor ska blanda oss så lite så möjligt i hur det utvecklas. Naturligtvis kan vi inte låta bli att använda stora delar av alla landskap då det behövs för grundläggande produktion av mat, råvaror mm. Landskapet är både ett resultat av naturgivna förutsättningar och mänsklig påverkan. Insikten att vi måste sköta de landskap som omger oss så bra som möjligt om vi inte ska göra planeten oboelig, blir starkare och starkare.

Både den äldre miljörelsen och betydande delar av dagens ser som ett ideal att naturen får sköta sig själv där så är möjligt. Samtidigt finns det många som ser värdet i alla de historiska spår av mänsklighet som finns i landskapet. En del av dessa spår kallar vi idag **biologiskt kulturarv**. Det kan bestå t.ex. i en särskild artsammansättning och arter som finns i ett landskap p.g.a. äldre tiders markanvändning.

I praktiken kan dessa olika uppfattningar mynna ut i ganska stora konkreta skillnader i hur man anser att ett landskap ska skötas. Dessa skillnader kan bestå i grundläggande ideologiska motsättningar, där "vildmarksförespråkare" kan stå mot "kulturlandskapsförespråkare". Skillnaderna kan också bestå i att den kunskapsbakgrund man har, skiljer sig åt. Denna kunskapsbakgrund och olika ideologier leder ofta endast till animerade privata diskussioner, men synsätten kan också

leda till mycket konkreta problem när det gäller att förvalta och sköta landskapet. Länsstyrelserna har genom åren ofta fått brottas med natur/kultur problematiken och det finns många konkreta exempel på problematiska situationer och t.o.m. konflikter kring skötsel av landskap.

Fig 1. Lipovadalen i centrala Montenegro. Foto: Urban Emanuelsson, maj 2006.

Denna rapport tar sin utgångspunkt i framförallt problematiska situationer kring landskapsskötsel där länsstyrelserna haft en roll, men det är tydligt att dessa problemsituationer måste ses i ett större perspektiv. Det finns idag en vilja att sköta landskap bättre och undvika konflikter samt misstag som begåtts tidigare. Helt enkelt att jobba bättre. Denna rapport har som ett mål att försöka hitta uppslag till framtida lösningar.

I detta projekt har undertecknad varit projektledare och enda arbetade person. Projektet behandlar kontroverser mellan naturvård och kulturmiljövård. Att objektivt beskriva dessa konflikter har varit ambitionen, men självklart har rapportförfattaren en egen uppfattning i de flesta fall, vilket kanske skiner igenom här och var.

I Sverige finns mycket gamla traditioner att arbeta med landskapet och dess innehåll. Kulturmiljövården har sitt ursprung i 1600-talets strävanden att definiera rikets storhet. Naturvården har sina rötter i Linne och hans samtida forskare under 1700-talet och de idéströmningar som då var förhärskande, men främst i det sena 1800-talets rörelser för att skydda den svenska naturen mot industrialismens nega-

tiva effekter. Här spelade Kungliga Vetenskapsakademien (KVA), Naturhistoriska riksmuseet (NRM), Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och universiteten en betydande roll.

Fig 2. Mount Rushmore, South Dakota, USA. Foto: Urban Emanuelsson, september 2006.

Arbetet för att bevara och förvalta vårt gemensamma natur- och kulturarv har gemensamma idéer, men har under 1900-talet periodvis utvecklats i olika inriktningar. Naturvården har under vissa skeden värderat det landskap högst där spåren av människans påverkan varit minst synliga – det uppfattat ursprungliga -, medan kulturmiljövården i stället har sett människan historiska bidrag till landskapet som något som skapat dess värden. Inte sällan har konflikten mellan synsätten varit tydlig. Likaså har de vetenskapliga discipliner som natur- respektive kulturmiljövården lutat sig mot utgått från skilda sätt att se på landskapet.

Ett sentida exempel på detta är uppfattningen om fjällvärlden som ”vildmark”, utan hänsyn tagen till hur starkt den präglats av renbetet och den övriga kulturpåverkan som pågått sedan inlandsisen drog sig tillbaka.

Den historiska utvecklingen av interaktionerna mellan naturvård och kulturmiljövård har sammanfattats och illustrerats på ett bra sätt i en antologi med Leif Gren som redaktör och författare till de inledande kapitlen (Gren 2010). I de historiska inledande avsnitten av denna skrift har jag till betydande delar utgått från denna skrift och jag citerar därför inte i dessa avsnitt de många äldre skrifter som Gren använt sig av. Jag hänvisar den som vill tränga djupare in i den historiska bilden till detta verk.

Konflikten mellan bevaranderiktningarna, kan ha olika grunder. En sådan är självfallet rent faktiska motsatser mellan å ena sidan vad som kan beskrivas som "ursprungligt" där människans påverkan på biotoperna - oavsett form - ses som något negativt, å andra sidan "dynamiskt" där samma påverkan uppfattas som något i grunden positivt eftersom det bidrar till att landskapets värden utvecklas. En annan grund kan vara bakomliggande "mentala" strukturer som påverkar på vilket sätt de olika bevarandeariktningarna agerar. Ytterligare en kan vara synen på naturen som en "maskin" som kan justeras genom olika mänskliga åtgärder.

Fig 3. Turister spanar efter bisonoxar och grizzlybjörnar i Yellowstone nationalpark, Wyoming, USA. Foto: Urban Emanuelsson, september 1997.

Även om utvecklingen under början av 2000-talet har varit positiv, finns fortfarande dessa strukturer – skilda synsätt - kvar och påverkar bevarandestrategierna. Även samverkan mellan olika myndigheter påverkas. Detta är i sig inte nödvändigtvis något negativt, men då arbetet för ett framgångsrikt och hållbart bevarande av värden i ett landskapsperspektiv oftast förutsätter samverkan mellan olika bevarandeariktningar och vetenskapliga discipliner, finns ett behov av att finna vägar för att öka förståelsen mellan dessa. Detta har bedömts viktigt eftersom kunskap om dessa drivkrafter, kommer att öka den ömsesidiga förståelsen för de skilda förhållningssätten och på så sätt också öka effektiviteten i bevarandearbetet.

Kulturmiljövården och en del av naturvården med tyngdpunkt i jordbrukslandskap har ibland stått på samma sida mot en annan del av naturvården som betonat fri utveckling och vildmark. Ibland har det inte förekommit någon tydlig konflikt

när endera sidan visat ointresse för ett område och låtit den andra sidan helt dominera även om det funnit stora kulturhistoriska eller naturvärden i ett område.

Slutligen är det viktigt att än en gång påpeka att även om denna rapport till stora delar rör förvaltning av landskap som länsstyrelserna har varit inblandade i, så är diskursen om natur och kultur mycket större. Man måste alltså se bl.a. länsstyrelsernas agerande i ljuset av en vidare utveckling. Här kommer också andra delar av samhället att beröras med dess närliggande diskussioner.

2. Material och genomförandebeskrivning

Projektet bygger på att material som rör konflikter mellan naturvård och kulturmiljövård under åren 1990–2015 samlats in och analyserats. Insamlingen av materialet har skett på följande sätt:

- Dokumentation av ett antal för projektledaren kända fall.
- Intervjuer med nyckelpersoner inom framförallt statlig förvaltning som har kunnat ge information om ”konfliktfall”.
- Litteraturgenomgång, framförallt av sådan litteratur som tar upp ämnet ”konflikt naturvård-kulturmiljövård”.

När ett antal fall identifierats har en snabb analys gjorts för att fastställa om det funnits tillräckligt med material för att gå vidare och studera det enskilda fallet. De fall som bedöms ha tillräckligt material stratifierades i ett antal grupper. Indelningen i grupper har varit svåra att förutsäga innan fallen plockats fram. Exempel på grupper kan vara ”skogsreservatsfall”, ”äldre kulturhistoriskt intressanta gårdar”, ”s.k. vildmarksfall”. Ett slutgiltigt urval har gjorts och ”dubbletter” har plockats bort. De utvalda fallen har studerats genom läsning av skriftligt material samt genom intervjuer med nyckelpersoner som varit inblandade i fallen.

En närmare analys har gjorts av de utvalda fallen.

Övergripande intervjuer har gjorts med personer som haft inflytande inom kulturmiljövård eller naturvård under perioden 1990–2015. Också debattörer med större och långvarig erfarenhet av landskapsutveckling har intervjuats.

Utbildningens roll särskilt viktig. Intervjuer har därför också genomförts med företrädare för olika utbildningar som har fått påverkan på de personer som idag arbetar med frågorna. Inte minst har nyckelpersoner vid utbildningar där ämnesintegrering prioriteras intervjuats.

Företrädare för ett antal föreningar, mestadels ideella sådana, har varit viktiga att intervjua då dessa föreningars åsikter och opinionsbildning ofta får inflytande över hur politiken utformas och hur den statliga och kommunala administrationen agerar.

Resultaten i denna studie redovisas inte genom att alla påståenden beläggs med citat ur skrifter eller utskrivna intervjuer. Huvudsakligen anges källorna genom att ett antal sammanfattande verk citeras när det gäller den generella utvecklingen. När det gäller exempelområdena anges källor huvudsakligen genom att de personer som i tämligen fria intervjuer givit rapportförfattaren upplysningar. För

många av de områdesbeskrivningar som tagits upp kommer uppgifter från ett flertal personer och skriftliga källor. Många gånger är de åsikter som intervjupersonerna något motstridiga. Någon fullständighet har inte eftersträvats genom att göra en ingående jämförelse mellan olika uppgiftslämnare och litteraturuppgifter.

När det gäller de mer diskuterande avsnitten har mycket av problembeskrivningar och slutsatserna framkommit på ett något okonventionellt sätt. Efter att ca tio nyckelpersoner med ingående kunskap i ämnet intervjuats har rapportförfattaren fått en tämligen tydlig bild av problemen och ibland också hur dessa kunnat lösas på ett positivt sätt. Ytterligare intervjuer har tenderat att mest bekräfta dessa bilder. Metoden kan tyckas mycket subjektiv, men tiden har inte medgivit att en ”bättre” metod använts. Nu har betydande delar av ämnet kunnat beröras, men samtidigt ska dessa subjektiva resultat tas med en viss nypa salt. Metoden har dock bedömts tillräcklig för att en övergripande bedömning ska kunna göras.

Detta är en svaghet i rapporten, men tiden har inte medgivit ett sådant ingående arbetssätt. Istället har läsbarhet eftersträvats. Det är också viktigt att framhålla att denna rapport mest ska ses som en översiktlig genomgång av ämnet. Också som en stimulans och provokation för att kanske få igång mer djupgående delstudier och väcka debatten till liv.

3. Kort tillbakablick perioden 1600 – 1989

3.1 Buréus

Ämbetet som riksantikvarie inrättades 1630 av Gustav II Adolf. Landets främste runforskare, tillika konungens privatlärare under en tid Johannes Bureus utsågs till den förste riksantikvarien. Han organiserade i mitten av 1600-talet en viss inventeringsverksamhet vid prästerskapet. År 1666 drev Johan Hadorph, den sjunde i raden av riksantikvarier, fram ”Placat och Påbudh Om Gamble Monumenter och Antiquiteter” som kom att bli en av de allra första lagarna till skydd för vissa fornminnen.

3.2 Linné

Carl von Linné växte upp i en tradition där intresset för naturen var en viktig del. Denna tradition hade mycket sin bakgrund i intresset för medicinalväxter och läkekonst. Linné var dock den som starkt kom att utveckla kunskaperna om naturen också internationellt. Värt i det här sammanhanget kan nämnas att Linné också hade ett stort intresse för t ex etnobiologi, etnologi, geologi och för hur naturresurserna skulle tas om hand. I sina beskrivningar av de landskapsresor han företog varvar han biologi, historia, etnologi, ekonomi. Gränsen mellan natur och kultur överskreds hela tiden.

Linnés lärjungar förde vidare traditionen som med tiden kom att bli allt mer specialiserad och systematisk botanik och zoologi blev dominerande i den s.k. Linneanska traditionen. Något oklart har namnet Linné och linneansk tradition kommit att förknippas med ”art-intresse”, något som snävar in den bredd som Linné faktiskt visade för hela landskapet med både natur och kultur.

3.3 Sven Nilsson

Under 1800-talet framträdde en hel del forskare i Sverige både på den biologiska sidan och på kultur/ärkeologisidan. Specialisering och fördjupning var dock här vanligast. Vissa undantag fanns.

Sven Nilsson, zoolog och fornforskare var ett sådant. Det som tycks ha sporrat Sven Nilsson att kombinera sina olika intresseinriktningar var antagligen alla de torvmossefynd av såväl människor och djur-rester som hittades inte minst i Skåne under 1800-talet då man här grävde ur en hel del mossmarker. Sven Nilsson kom på så sätt att vara en pionjär när det gäller att förstå landskapets historia och hur det befolkats av både människor, djur och växter.

Hampus von Post förde vidare denna tradition och grundlade pollenanalysen som gjorde det möjligt att än bättre beskriva landskapets dynamiska utveckling. Nu fick arkeologerna ett redskap att beskriva de landskap där de människor vistats som de funnit spår av.

Kring sekelskiftet 1900 blommade den sk nationalromantiken ut i full blom både i Sverige liksom i flera andra europeiska länder. Många upplevde att gamla traditioner, levnadsätt och landskap höll på att försvinna i takt med industrisamhällets snabba utveckling. Arthur Hazelius som grundade både Skansen och Nordiska museet är en viktig företrädare för viljan att rädda en del av den gamla folkkulturen. Parallellt och ibland i dialog med kulturmiljövårdarna uppstod också en naturskyddsrörelse som fick sitt tydliga uttryck i bildandet av ett antal nationalparker 1907.

3.4 Nationalparkerna

Nationalparker hade bildats i USA sedan 1870-talet och var där mycket inriktade på "wilderness" och "ursprunglig" natur. Detta tänkesätt uppstod enligt Schama (1997) som ett sätt att göra något liknade det som i det nationalromantiska Europa gick ut på att lyfta fram de olika folkens storhet med bl. a. med hjälp av olika äldre byggnader och fornminnen. I USA höll man just på att slutföra det totala undertryckandet av ursprungsbefolkningen vilket innebar att det var svårt att samtidigt lyfta fram deras kultur och historia.

Istället kom man därför att prioritera skyddet av storslagen natur utan människor. Denna ideologi med en bas i "wilderness" kom sedan att prägla mycket av den internationella naturvården under hela 1900-talet och spelar fortfarande en stor roll internationellt.

Många av de motsättningar som vi kan se i synen på landskapet i Sverige ända in i vår tid har sin utgångspunkt i två olika principiellt skilda syner på människan i naturen. Wilderness-ideologin å ena sidan och en mer kultur-natursyn som till stor del har sitt ursprung i Nordeuropa och där de två synsätten under hela 1900-talet mer eller mindre stått i motsättning till varandra med det ena eller andra som för stunden dominerande. Så hade de första initiativen rörande svensk administrativ naturvård ett natur-kulturperspektiv (Starbäck 1904), medan senare insatser för skogsskydd präglats av ett wilderness-tänkande. Någon medveten ideologisk strid har det inte rört sig om utan snarare har internationella händelser och händelser i Sverige påverkat balansen.

Den officiella skötseln av många av de nationalparker som tillkom i början på 1900-talet visar tydligt hur grund förståelsen var i ledande kretsar för människans inverkan på många artrika landskap. Ängsö och Dalby hage nationalparker är bra exempel på områden där man inte alls hade förstått de kulturella-biologiska sammanhangen. Bägge växte igen och förlorade snabbt många av de kvaliteter som hade utgjort grunden för deras bildande. Enstaka forskare började att förstå de

komplexa sammanhangen och främst bland dessa var den närmast självlärd Märten Sjöbeck från Helsingborg (Sjöbeck 1933).

Sten Selander var som poet och ordförande i Svenska Naturskyddsföreningen kunnig i frågor när det gäller sambanden mellan natur och kultur. Hans stora bok ”Det levande landskapet” från 1957 (Selander 1957) är en omfattande dokumentation av sambanden natur-kultur i Sverige som dessa var kända av vetenskapen kring 1950. Trots Selanders betydande position både som författare och vetenskapligt skolad ekolog fick hans ”Det levande landskapet” ett måttligt inflytande i praktiken. Naturskydd/naturvård respektive kulturmiljövård/hembygds-vård fortsatte sitt arbete relativt isolerade från varandra. Samarbetsprojekt förekom även om dessa ofta var av begränsad natur. Där kunskap om t.ex. gamla bruksformers inverkan på fauna- och flora kom fram blev det ofta så att resultat som uppnåts i vissa landsdelar kom att uppfattas som generella. T.ex. kom Gotlands och Smålands lövängsskötsel att bli en sorts mall för hur likande lövängar skulle skötas i andra delar av landet, utan att några närmare studier gjorts där. En lösning överfördes från en landskapstyp till andra och blev normerande.

Det sena 1960-talet och 1970-talet kom att präglas av flera stora miljöstrider. På 1980-talet seglade miljöfrågorna upp som stora politiska frågor. Många kom att engagera sig och på något sätt tappades sambandet med kulturen bort i de politiska diskussionerna. Den äldre generationens borgerligt präglade naturvårdare i Selanders anda hamnade t.o.m. ofta i strid med de unga miljökamparna. Sambandet med kulturen förlorades och ”wilderness-ideologin” fick en allt mer framträdande roll.

Den vetenskapliga arkeologin kom ganska oberoende av 1980-talets miljöstrider att utvecklas till en bred vetenskap med stöd av ett antal naturvetenskapliga metoder. Början till tvärvetenskapliga eller mångvetenskapliga studier gjordes t ex i. Ystadsprojektet och Barknöreprojektet. I begränsad utsträckning kom uppfattningen att natur och kultur hängde samman i landskapet att föras vidare in i den administrativa världen d.v.s. i naturvård- och kulturmiljövårdssammanhang. Arbete med att föra ut resultaten gjordes bl.a. av Brusewitz & Emmelin (1985).

Inom naturvården började olika företrädare på 1980-talet allt mer att förstå hur illa det var ställt med de traditionella naturbetesmarkerna och slåtterängarna. Tidigare hade sådana områden t.o.m. kommit att ingå i naturreservat utan att man på allvar avsatte medel för en bra skötsel. Nu insåg ledande personer inom Naturvårdsverket att situationen var besvärlig för landets ängs- och naturbetesmarker. Man insåg att det inte skulle vara möjligt att enbart med naturreservatsinstrumentet klara situationen, utan istället infördes i liten skala s.k. NOLA-medel.

NOLA-medel var ersättningar till lantbrukare som åtog sig att sköta naturbetesmarker på ett traditionellt sätt. Detta system har sedan byggts ut och kan sägas ha varit modell för hela EU när det gäller ersättningar för värdefulla betesmarker. Uppmärksammandet av naturbetesmarker på 1980-talet ledde också till inventeringar och olika former av utbildningar under första delen av 1990-talet där Naturvårdsverket, RAÄ och Jordbruksverket var inblandade. Det var så uppenbart att värdena i naturbetesmarkerna hade vuxit fram i samspel med brukandet av

dessas och sambandet natur-kultur blev tydligt. Denna insikt spreds bland många naturvårdare och kulturmiljövårdare och liknande samband kom man allt mer att se på olika håll i landskapet.

Nordiska Ministerrådet tog också initiativ till sammanställningar och jämförelser av nordiska kulturlandskap och från England gavs många tvärvetenskapliga impulser inte minst från nestorn inom denna typ av forskning, Oliver Rackham. (Rackham 1980).

En viktig faktor när det gäller att förstå hur sambandet natur-kultur utvecklades både inom den ideella sfären och myndighetssfären under 1980-talet har sin grund i synen på skötsel av naturen. Slåtter- och betesmarkerna i odlingslandskapet och dettas arter var tydligt kopplad till skötsel. Utan bönder och kor kunde bara fragmentariska delar av dessa landskap bevaras. Även naturvårdare med ett mycket starkt artfokus förstod detta.

I skogen var situationen generellt annorlunda, även om undantag fanns. Här upplevde bevarandebeståndet generellt och naturvården specifikt att det stora hotet kom från det industriella skogsbruket. Områden som tidigare bara hade varit utsatta för måttlig avverkning t.ex. i form av blädning kom nu att kalavverkas. Stora områden som i det närmaste skulle kunna betecknas som naturskog högs ner. En omfattande opinion mot detta gjorde efterhand att staten blev tvungen att avsätta medel för att skydda sådan skog. Många av de naturvårdare som engagerade sig i skogsskydd tyckte att "fri utveckling" var det mest eftersträvarvärda stadiet. Motsatsen: bruk av naturbetesmarker resp. icke bruk av skog blev den linje arbetet inriktades på. Dock ska påpekas att det bruk av skog man motsatte sig på intet sätt var ett traditionellt bruk såsom det eftersträvarvärda bruk som gällde naturbetesmarker. Men huvudlinjen kom att påverka de mentala strukturer som fortfarande fortlever inom områden där skogen varit brukad, om än lågintensiv – t.ex. inom renskötselområdet – vilket gett upphov till särskilda artsammansättningar.

Skillnaderna var också stora när det gällde bevarandestrategi. I skogen gällde det att skydda ofta genom statliga inköp. I odlingslandskapet och framförallt då slåtter- och naturbetesmarkerna gällde ersättningar till brukarna för att de skulle fortsätta att bruka. Ibland påpekades det att många artrika skogar också hyste stora kulturella värden och att många arter fanns där kanske tack vare just ett traditionellt brukande. Borde bevarandearbetet inte inriktas mot ett stöd till traditionellt bruk av skyddade skogar även om detta skulle kosta pengar? Den officiella linjen var dock att nu gällde det att använda de medel som fanns för inköp innan alla värdefulla skogar var nerhuggna. Inom den ideella naturvården var tongångarna likartade. Så även om man inte direkt förnekade att många skogar hade en del av sina värden p.g.a. tidigare traditionell skötsel så skulle medlen användas till inköp och "fri utveckling" skulle råda. Mer pengar behövdes då inte tillskjutas.

Den oro som kulturmiljövårdens gav uttryck för när det gällde det moderna skogsbruket gällde främst risken för skador på olika former av fornlämnningar. Hyggesplöjning förstörde dessa. Men det fanns forskare bl.a. vid SLU i Umeå som såg kopplingarna äldre kulturpåverkan och biologisk mångfald.

3.5 Vatten, hav och fjäll

På 1960- och 70-talen växte en miljöopinion fram bl.a. mot älveexploateringar och utbyggnaden av flygplatser och motorvägar. På 1980-talet breddades denna opinion och kom att spela en stor politisk roll. Nu var det mer en allmän rädsla för förgiftning och föroreningar som blev viktigast. Denna miljöopinion hade som nämnts tidigare relativt ringa koppling till kulturmiljövården i landskapet. Ibland drabbade stora exploateringsföretag både biologiska och kulturella värden och då fungerade samarbetet, men gifter och föroreningar hade inte stor uppmärksamhet inom kulturmiljövården. Kanske var försurningen ett undantag då denna drabbade både äldre byggnadsverk och biologin i landskapet såväl ovan som under vattenytan.

Ett visst landskapsfokus började ta form men ofta var naturvården inte särskilt artinriktad. Detta kom att i princip provocera fram en stark reaktion där arterna sattes i focus, bl.a. med bildandet av ArtDatabanken. Internationellt hade också arterna lyfts fram på FN:s stora miljökonferens i Rio 1992. En artcentrerad naturvård kom i början av 1990-talet att stå ganska långt från den kulturmiljövård som i en landskapscentrerad naturvård hade haft lättare att finna dialogmöjligheter.

4. Översiktlig beskrivning av perioden 1990–2015

Följande beskrivning ska i begränsad grad diskutera utvecklingen under undersökningsperioden (1990–2015). Huvudsyftet är att ge ett historiskt ramverk när det gäller synen på landskapet och hanteringen av landskapet. I detta ramverk sätts sedan undersökningens resultat in.

I början av 1990-talet var synen på landskap runt om i världen mycket varierande. Fortfarande präglades mycket av naturvården av en konservativ syn där människan mest betraktades som ett hot. En mer nyanserad syn började dyka upp och britten Oliver Rackham (Rackham 1980) får nog sägas var den forskare som främst kom att påverka synen på landskap internationellt sett. Genom att Rackham skrev på engelska och arbetade inte bara med de brittiska öarna utan mycket också i medelhavsområdet fick hans böcker stor uppmärksamhet. En hel del liknande litteratur skrevs på svenska, danska, norska och tyska dock med ett mindre internationellt genomslaget. Svårigheter att vetenskapligt placera tvärvetenskapliga studier i internationella tidskrifter bidrog antagligen till det begränsade genomslaget.

FN:s miljökonferens i Rio 1992 förde samman naturvård, miljövård och ekonomisk utveckling på ett nytt sätt och vilket fick stor påverkan genom att flera länder, inte minst i Sverige, började betrakta landskapsutveckling på ett mer integrerat sätt där naturvård och kulturmiljövård kunde mötas.

Konventionen om biologisk mångfald som antogs på Rio-konferensen omsattes i Sverige i praktiken på ett relativt ambitiöst sätt. Ett resultat bland andra var att flera statliga verk kom att samverka kring miljömål och att natur-kultur bands ihop. Arbetet med naturbetesmarker gjorde också att Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Jordbruksverket kom att samverka ganska nära när det gällde att bevara värdefulla odlingslandskap.

På den antikvariska sidan hade också en tendens börjat att märkas internationellt genom att hela landskap kom att uppskattas och inte bara enskilda byggnader, gravhögar och andra punktojekt. Denna tendens kom också att få ett starkt inflytande på hur kulturmiljövården kom att utvecklas.

En dynamisk utveckling kom att prägla svensk naturvård kring sekelskiftet år 2000. Naturvården växte i volym, fick större anslag och breddades på flera sätt (En samlad naturvårdspolitik 2001). Reformeringen under 1990-talet av de lagar som styr miljöarbetet och den fysiska planeringen, fick också genomslag.

Genom att naturvården ökade i betydelse i samhället kom den också att möta flera andra politikområden mer påtagligt ute i landskapet. På så sätt möttes och ibland konfronterades kulturmiljövård och naturvård. Samma utveckling fanns när natur-

och kulturmiljövårdare mötte företrädare för det aktiva jordbruket. Mycket konkretmärktes detta i form av de regler som kom att kopplas till olika former av miljöersättningar i jordbruket (Almstedt Jansson, M., Ebenhard, T. & de Jong, J. (red.) 2011).

Kulturmiljövårdens aktivitetsområde vidgades också kring sekelskiftet 2000. Hela landskapet kom att allt mer definieras in i kulturmiljöbegreppet. Samtidigt var kulturmiljövården mer urbant präglad än naturvården. Urbana landskap var minst lika intressanta för kulturmiljövården som de mer rurala landskapen.

Naturvården hade och har fortfarande en i allt väsentligt rural prägel, även om tätortsnära landskap fått större uppmärksamhet av naturvården under 2000-talet. Kulturmiljövården har också under framförallt perioden 2005–2015 blivit allt bredare och samtida kulturyttringar har fått en allt större plats. Detta har inneburit att kopplingen till rurala odlingslandskap åtminstone efter 2010 blivit mindre central för kulturmiljövården vilket innebär att länkarna till naturvården i viss mån återigen försvagats.

Att fullt ut förstå hur naturvård, kulturmiljövård, landskap och olika aktörer interagerat under perioden 1990–2015 är inte enkelt. För att få en djupare förståelse skulle det antagligen behövas ett omfattande tvärvetenskapligt forskningsprogram. Frågeställningarna är dock av intresse, eftersom det genom utökade studier kan gå att finna vilka bakomliggande mekanismer som påverkar relationen mellan natur- och kulturmiljövården samt hur sådana kan stärkas där så behövs för att optimera bevarandearbetets resultat och effektivitet

Utvecklingen av arbetet med landskapet under åren 1990–2015 kan alltså ses som ett samspel mellan forskning, undervisning, ideella krafter, näringsliv, politik, myndighetsutövande. Det vore fel att påstå att någon av parterna lett utvecklingen. Det är snarare fråga om ett växelspel, inte sällan beroende av enskilda personers insatser.

Att presentera detta växelspel som en kedja med återkoppling är att förenkla, vilket dock är nödvändigt för att få en viss förståelse för vad det är fråga om.

Arbete har hela tidsperioden pågått mellan framförallt Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet för att samverkan ska bli bättre. Mycket återstår dock att göra vilket också myndigheterna kan vitsorda (Winberg 1998) (Förvaltning av natur- och kulturresevat 2016).

4.1 Internationell påverkan

Sverige och det svenska arbetet med landskap befinner sig inte i ett vacuum. Vi påverkas hela tiden av internationella strömningar. I fallet med landskapet kan man säga att påverkan sker dels från internationell forskning som spelar stor roll när det gäller att i ett tidigt inspirera till nya tankegångar och nya forskningsinitiativ, dels av de internationella överenskommelser bl.a. i form av konventioner som vi ingår. Här kan nämnas Konventionen om Biologisk Mångfald. Agenda 21

och Rio, Agenda 21 samt Landskapskonventionen. Överenskommelser inom ramen för EU, inte minst inom landsbygdspolitiken, samt internationella klimatöverenskommelser spelar också stor roll.

4.2 Forskning

Ofta är det i forskningen som nya idéer och initiativ startar också när det gäller landskapet. Nya insikter om historisk samhällsutveckling ges genom arkeologisk och historisk forskning och speciellt ska här nämnas de stora framsteg som under de senare årtiondena gjorts inom arkeologins ”hjälpvetenskaper” t ex pollenanalysen, DNA-forskning mm. Dessa hjälpvetenskaper har utvecklats till mycket intressanta brobyggare mellan biologin, landskapsutveckling och de mänskliga samhällenas utveckling. På så sätt har det blivit allt tydligare för den humanistiska forskningen att förutsättningarna för utvecklingen av samhällsbygget varit mycket starkt påverkade av de omgivande landskapens ekologiska funktioner. Omvänt har det också blivit tydligt hur avgörande de mänskliga samhällenas utformning påverkat och påverkar fauna och flora och hur äldre historiska skeden än i dag sätter sin prägel på ett landskaps biota.

Skötsel är ett nyckelord både för bevarande av mycket av den biologiska mångfalden, liksom för att upprätthålla landskapskaraktärer. Hur denna skötsel bör utformas kan ofta klargöras genom forskning och samarbete mellan de som praktiskt sköter ett landskap antingen som brukare eller landskapsvårdare och forskning. Att omsätta resultaten i ett större sammanhang fordrar politik och myndighetsutövning.

4.3 Litteratur som påverkat

Mycket av den landskapsforskning som gjorts de senaste decennierna har glädjande nog publicerats i relativt lättillgänglig form och har på så sätt nått ut till många aktörer. Statliga myndigheter som Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket har varit aktiva och genomfört flera stora kampanjer om natur- och kulturmiljövården i olika delar av landskapet. Flera av dessa har resulterat i bra material t.ex. ”Kulturmiljövård i skogen” (1992): De olika material som tagits fram skulle i flera fall förtjäna en bearbetad uppföljare då utvecklingen har gått framåt.

Kungliga Skogs- och lantbruksakademien via serien SOL och Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) har också publicerat viktiga rapporter.

Från forskningen kan t.ex. nämna Håkan Slottes ”Lövtäkt i Sverige och på Åland (Slotte 2000) som verkligen för ihop kultur och natur. En tidig publikation som tvärvetenskapligt arbetar med olika aspekter på landskapet är ”Det nya landskapet” (Gustavsson & Ingelög 1994).

4.4 Undervisningen

På grundskole- och gymnasienivå bedrivs en viss undervisning kring landskapsövergripande frågor, om än i mycket begränsad skala. Man kan konstatera att denna del av undervisningssystemet släpar efter och det är mer enskilda lärares intresse och insatser som kan höja utbildningens nivå och genom detta skapa förutsättningar för fler intresserade sökande till högre utbildning. Vissa folkhögskolor håller förhållandevis hög nivå när det gäller landskapsundervisning.

På universitets- och högskolenivå är det stor variation när det gäller landskapsinriktad undervisning. SLU är det universitet där man skulle kunna förvänta sig att undervisningen är mest omfattande och modern. Så är också fallet för vissa inriktningar, men generellt kan sägas att SLU i sin grundläggande undervisning inte fokuserar på tvärvetenskaplig kunskap vilket kunde förväntas sig.

Mest integrerat och tvärvetenskapligt är Landskapsvetarprogrammet vid Högskolan Kristianstad. Här integreras kunskapen om historia, arkeologi, geologi, ekologi samt fysisk planering. På de övriga universiteten och högskolorna finns mycket avancerade kurser i delar av det som berör landskapsutveckling, t ex naturvård vid Lunds universitet och Agrarhistoria vid SLU.

4.5 De ideella föreningarnas roll

De ideella föreningarna har sedan slutet av 1800-talet spelat en stor och pådrivande roll när det gäller bevarande och vård av landskapet. För en utförlig beskrivning av denna påverkan och den debatt som förts, se Green (2010).

4.6 Näringslivet

Olika delar av näringslivet påverkar och är beroende av landskapet. Företag knutna till turism, rekreation och friluftsliv är ofta medvetna om det positiva med ett välbevarat landskap med många attraktioner. Denna typ av medvetenhet har successivt vuxit fram under perioden 1990–2015. Därför kan ibland dessa företag vara pådrivande när det gäller att skapa bra och intresseväckande landskapsberättelser, men även medverka till restaurering av landskap.

Jordbruket har under de senaste decennierna påtagligt utvecklat en allt mer positiv syn på ett rikt och upplevelserikt landskap. Det finns en vilja att de produkter som jordbruket producerar hos konsumenten ska associeras med vackra och innehållsrika landskap. En sådan koppling leder i sin tur eventuellt till att politiken påverkas i en jordbrukspositiv riktning t.ex. i fråga om ersättningar och subventioner inom ramen för landsbygdspolitiken.

Mest problem inom näringslivet finns i skogssektorn när det gäller att kombinera den traditionella produktionen med bevarande och utvecklande av innehållsrika och intresseväckande landskap.

Rennäringen är en näringsgren som har mycket påtaglig nytta av att associeras med vackra och innehållsrika landskap. Renskötarens landskap och dess natur- och kulturmiljövärden är i högsta grad hävdberoende. Fortfarande kring 1990 sågs rennäringen oftast mest som ett hot från många naturvårdare och naturintresserade. Samernas behov att hålla rovdjur uppfattades inte som legitimt hos många. Rädslan för omfattande överbete av ren var en annan fråga som låg renskötseln i fatet hos många naturvårdare.

Under perioden 1990–2015 visade forskningen tydligt att renbetet var av stor betydelse för bevarande av biologiska värden. Därmed blev det också uppenbart att en fungerande rovdjursförvaltning var av stor betydelse så att en viss avskjutning av rovdjur kunde ske samtidigt som olaglig jakt blev mindre accepterad. Det samiska kulturlandskapet blev under samma period en allt mer påtaglig realitet och ord som ”vildmark” kunde nästan sorteras ut ur den statliga fjäll-vokabulären.

4.7 Politiken på statlig, regional och kommunal nivå

Utmärkande för den statliga politiska nivån när det gäller landskapet är att en statlig sammanhållen politik aldrig funnits.

Landskapet påverkas politiskt av ett antal olika politikområden vilket skapar samordningsproblem. Politiskt försöker man lösa dessa genom att länsstyrelserna har rollen att på länsnivå ansvara för samordning och sammanvägning av statliga intressen. En annan metod staten tillämpar för att i mer trängande sammanhang uppnå viss samordning i landskapet, är att i regleringsbrev till de statliga myndigheterna uppdrar till dessa att samordna sig i utpekade frågor.

Problemet med att olika politikområden utformas i olika departement kvarstår dock. För möjligheterna att stärka och utveckla ett samlat bevarande av landskapets och dess värden, oberoende av om de har karaktären av natur- eller kulturmiljövärden, vore en sammanhållen landskapspolitik en stor fördel. En hel del skulle kunna göras för att närma sig en mer sammanhållen landskapspolitik utan att för den skull bryta upp den nuvarande strukturen.

Kortfattat kan här nämnas några politikområden som i högsta grad berör landskapet och varandra men som utformas på olika departement med olika specialiteter inblandade.

Naturvårdspolitiken har sin bas på Miljö- och energidepartementet, kulturmiljöpoltiken på Kulturdepartementet, landsbygdspoltiken, skogspoltiken och den fysiska planeringen på Näringsdepartementet. Alla fem politikområden har olika former och nivåer när det gäller finansiering. De har alla olika kopplingar till EU och andra internationella organisationer. Alla har mycket olika koppling till näringslivet. Och alla bygger på olika lagstiftningar.

Det har alltid funnits ett visst utrymme för att variera den statliga politiken på länsstyrelsenivå. Olika landshövdingar och olika chefstjänstemän har kunnat påverka i olika riktning och ibland har det blivit tydligt att vissa länsstyrelser kunnat föra en mer aktiv politik när det gäller landskapet än andra. Uppfinningsriktighet och ett bra samarbete med ledande kommuner i länet har ofta spelat en nyckelroll. Statliga departement och verk har ibland utnyttjat erfarenheterna från framgångsrika län då man velat förbättra den generella politiken. Idag minskar dessa möjligheter då hanteringen av myndighetsutövningen mer och mer strömlinjeformas.

Primärkommunerna i Sverige har en relativt självständig roll t ex med det s.k. kommunala planmonopolet. Naturvård och kulturmiljövård har haft en mer frivillig dimension när det gäller kommunerna. Därför skiljer det sig i Sverige en del mellan olika kommuner i deras arbete med landskapet. Vissa kommuner har satsat stort och gjort landskapspolitik till en del av sitt varumärke. Örebro och Kristianstad är sådana.

Varför intresserar sig vissa kommuner mer än andra för sina landskap? En förenklad analys säger att de som satsar bör vara relativt stora kommuner till invånarantalet och man bör ha en relativt god ekonomi. Sedan är det tradition och slumpfaktorer som spelar in. Det kan röra sig om enskilda tjänstemän eller politikers intresse som kan dra med fler personer i en positiv spiral. När det t ex gäller Örebro kan man söka rötterna tillbaka till den store ornitologen och naturvårdaren Erik Rosenberg. Idag manifesteras kommunens intresse för landskapet i det nyligen restaurerade Rynningeviksområdet vid Hjälmaran.

Staten utnyttjar idag också exempel som Örebro och Kristianstad när man vill söka inspirera fler kommuner till satsningar. Goda exempel är en nyckelfras.

Tanken bakom en hel del av de EU-samarbeten som finns idag är också att goda exempel ska lyftas fram och inspirera till bra landskapsatsningar.

5. Konfliktytor - både specifika och generella

Nedanstående exempel har sin dominans i Sydsverige vilket är en brist. Genom projektets begränsade resurstillgång fick sydsvenska exempel prioriteras, eftersom författaren till denna rapport haft en ganska ingående kunskap om dessa områden, innan detta projekt startade. Därför har de nedanstående fallbeskrivningarna kunnat skrivas, utan att i praktiken något fältarbete utförts.

Fallen kan kallas för ”inkörsportar” när det har gällt att dokumentera och förstå det spänningsfält som funnits och i viss mån finns mellan naturvården och kulturmiljövården. På grund av projektets begränsade resurser har en strategi valts att välja flera fall, men inte djuploda i dessa. Detaljerna inom fallen tillför inte så mycket till den allmänna förståelsen, däremot bredden ifråga om fallens natur är viktig och har prioriterats.

5.1 Kulturresevatet Linnés Råshult

Fig 4. Gräns mellan inägomark och utmark i Bråbygden, östra Småland. Bilden visar ett landskap som antagligen har många likheter med Linnés Råshult på 1700-talet. Många diskussioner har förts om mängden död ved i det äldre kulturlandskapet. En ibland kanske förbisedd ”död-ved-resurs” var alla de olika former av trä- och risgärdsgårdar som fanns i markerna. Denna döda ved kan inte alltid jämföras med död ved som uppkommit mer naturligt, men gärdsgårdarnas döda ved har säkerligen spelat stor roll. Foto: Urban Emanuelsson, mars 2011.

2002 blev Linnés Råshult kulturresevat. Tidigare hade det varit ett kyrkoresevat inrättat 1992. Området är 42 ha stort och innefattar både utmark och inägor, varav de mesta av inägorna består av äng med hamlade träd och buskar. Successivt har man försökt återskapa landskap som fanns här på Linnés tid. Stor uppmärksamhet har riktats mot Råshult då Linné föddes och växte upp på platsen och dokumenterade området väl.

Återskapandet innebar att olika uppfattningar om hur detta skulle ske kom att brytas mot varandra (Fastställande av skötselplan... 2012). Striden kom utåt sett att stå mellan de som ville bevara biologisk mångfald och de som ville få fram en så autentisk "Linné-miljö" som möjligt.

Utan att här gå in i detaljer så fanns bakom de strider som utkämpades också ingredienser av tidigare konflikter, åsikter om medelstilldelning mm. Det kan konstateras att en hel del av konflikterna berodde på bristande kunskaper, men också olika uppfattningar om vad som verkligen var "viktigt".

Hur stora åkrarna egentligen var på Linnés tid kom att bli ett stridsämne. Naturvårdare menade att den upplöjning av åkrar i ängen som planerades skulle skada den biologiska mångfalden och att åkrarnas utsträckning på Linnés tid hade miss-tolkats.

Striderna och debatterna kring Råshult har dock fört det goda med sig att en hel del forskning har gjorts både på det kulturella/agrarhistoriska området och på det ekologiska området. Denna forskning har gjort att vi fått en betydligt mer nyanserad och mångdimensionell bild av hur landskapet vuxit fram och hur dess kulturella och biologiska komponenter sett ut. 2010 gjordes en reviderad skötselplan för resevatet och en mera nyanserad samsyn uppnåddes.

Man måste dock konstatera att uppfattningarna framöver alltid måste skilja sig mellan olika individer i fråga om vad som är viktigt i ett landskap. Ett klart facit kommer aldrig att finnas.

5.2 Onslunda sten

Onslunda sten i sydöstligaste Skåne är ett mycket färskt naturresevat (Berglund 2015). Området är huvudsakligen en ädellövskog växande på en näringsfattig morän som domineras av en hård sandsten. Ädellövskogen har en speciell karaktär då de flesta bokar och avenbokar som växer inom resevatet är flerstammiga.

Området är unikt då det antagligen är det enda större område vi har i Sverige med rest av s.k. skottskogsbruk. Länsstyrelsen i Skåne kom under arbetet med naturresevatet att väl uppskatta områdets dubbla roll d.v.s. både ur ett natur- och ett kulturspektiv. Inte riktigt samma förståelse visade Naturvårdsverket i bl.a. en skrivelse till länsstyrelsen inför bildandet av resevatet.

Fig 5. Det nya naturreservatet Onslunda sten på Österlen i sv. Skåne, är Sveriges enda naturreservat där traditionellt skött skottskog av bok bevarats. Reservatet har både höga biologiska och kulturella kvaliteter. Inför bildandet fanns kritiska reaktioner från Naturvårdsverket på att de kulturella kvalitéerna lyftes fram i dokumenten från länsstyrelsen i Skåne som låg till grund för naturreservatsbildandet. Foto: Urban Emanuelsson, september 2014.

5.3 Dalby Söderskog NP

När nationalparken Dalby Söderskog tillkom 1918 gjordes ungefär samma misstag som vid bildandet av Ängsö nationalpark. Ängsöfallet är väl dokumenterat och efter många år och mycket arbete är Ängsö landskap idag relativt återställt, till hur det såg ut nationalparksbildandet 1907.

Ganska väl förstod man efterhand vad det var för målbild man eftersträvade på Ängsö vilket har gjort de senaste decenniernas arbete där ganska rättframt. När det gällde Dalby Söderskog förstod man också efterhand att den flora man önskade bevara inte skulle klara att området växte igen helt på egen hand (Lindqvist 1938). Men i Dalbyfallet har nationalparkens hela historia egentligen varit kantad av tvekan och dåliga kompromisser.

I delar av området har restaurering påbörjats medan andra har fått växa igen och någon klar linje när det gäller skötseln har inte funnits. Valet fanns att antingen gå in för en hårdhänt och konsekvent restaurering tillbaka till det halvöppna tillståndet som formats av bete, slåtter och troligen också hamling, samt uttag av träd och buskar (Tham 1983). Ett annat val hade kunnat vara att helt låta nationalparken lämnas till fri utveckling.

Nu valdes ingendera av alternativen. En förklaring till den mera framgångsrika och till sist konsekventa strategin vad beträffar Ängsö jämfört med Dalby var antagligen att igenväxningen hade gått längre i Dalby då detta område blev nationalpark jämfört med Ängsö som hävdades fullt ut. Det var helt enkelt svårare i Dalbyfallet att förstå att man såg en igenväxningssituation av ett tidigare väl hävdad landskap. Att rekonstruera och förstå hur området hade sett ut och hur det hävdats t ex kring 1850 var mycket svårare än att förstå det motsvarande 1907 då Ängsö blev nationalpark.

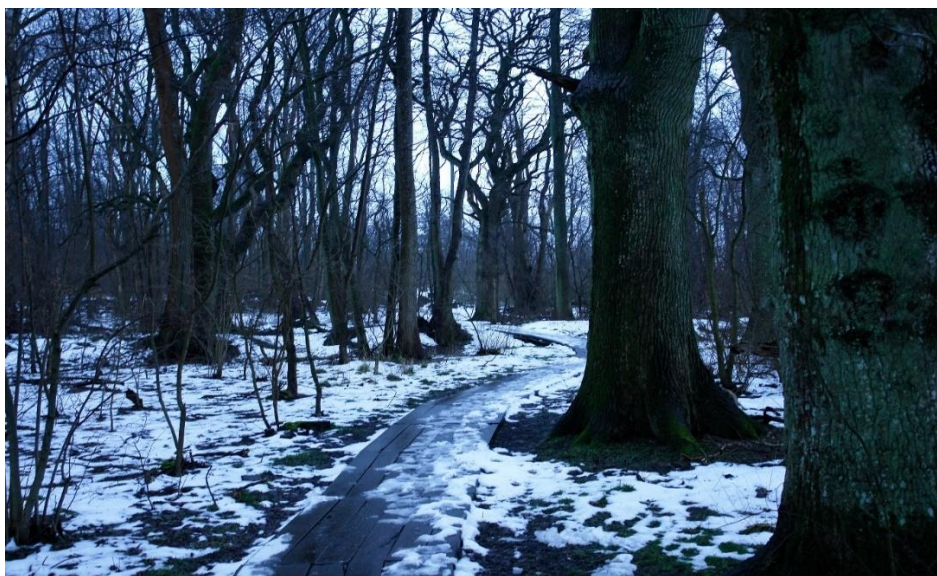

Fig 6. Nationalparken Dalby Söderskog öster om Lund i Skåne. Denna nationalpark är ett bra exempel på ett område som först lämnades att växa igen och därmed förlorade många kulturella och biologiska kvaliteter. När man sedan insåg att parken fordrade skötsel blev tyvärr restaureringen haltande och inte särskilt konsekvent. Tidvis har fri igenväxning fått råda. Foto: Urban Emanuelsson, februari 2007.

Nationalparken Dalby Söderskog kan sägas vara ett monument över tveksamhet och brist på konsekvens när det gäller landskapsskötsel. Det fanns argument för att både se till att denna nationalpark restaurerats ordentligt, eller att den skulle ostört få växa igen. Ingendera av dessa linjer har följts vilket medfört att värdena i området minskat.

5.4 Översilningsängar vid Vomb och Skarhult

Under 1800-talet anlades s.k. översilningssystem främst i Skåne och i Norrlands inland (Emanuelsson & Möller 1990). Översilningssystemen kom att spela mycket stor roll för vinterfoderproduktionen. Det har också visat sig att översilningssystem gynnade många våtmarksfågelarter inte minst vadare.

I princip övergavs samtliga översilningssystem under 1900-talet. Av naturvårdsskäl kom vissa system att restaureras och vissa restaurerades av kulturhistoriska skäl. Tydligare koppling mellan kulturhistoria och naturvårdsvärden hade behövts visas på flera av översilningssystemen.

Fig 7. Vombs ängar i centrala Skåne är Sveriges största översilningsäng. Systemet anlades på 1850-talet, kom att förfalla under perioden 1938–1980. På 1980-talet genomfördes en mindre restaurering. Mer omfattande restaureringar genomfördes kring sekelskiftet 2000. Foto: Urban Emanuelsson, maj 2004.

Fig 8. Gamla översilningskanaler vid Vressel i Skåne. Foto: Urban Emanuelsson, januari 2003.

Tack vare översilningssystemet har Vombs ängar i perioder varit en mycket viktig häcknings- och rastlokal för många våtmarksfågelarter. Området är välkänt för naturvårdare och ornitologer. Tyvärr är det mindre känt i kulturhistoriska kretsar, kanske delvis för att det inte finns bra möjligheter att studera och se översilningssystemet i funktion. Hade detta varit möjligt hade många besökare kunnat få en

riktigt bra demonstration av hur mänskligt anlagda markanvändningssystem ibland kan bli mycket stimulerande för t ex vissa fågelgrupper. Översilningssystemen spelade också mycket stor roll för folkförsörjningen i främst Skåne och Inre Norrland under perioden 1850–1930.

I samband med att nya våtmarker numera restaureras och nyanläggs har vissa av dessa kommit att hamna ”på” äldre översilningssystem. Önskvärt hade varit om dessa nygamla våtmarker hade kunnat anläggas så att de gamla översilningssystemen återupptod. I vissa fall har detta nästan lyckats som i fallet med Vombs ängar. I andra fall som Skarhults ängar har översilningssystemet försvunnit ”under” den nya våtmarken. Bristen på analys har medfört minskade värden eller en transformering av naturtyperna från ett tillstånd till ett annat. Detta behöver i sig inte vara ett problem, om det föregås av en analys och medvetna val.

5.5 Sanden på Österlen

Fig 9. Borthuggen tallplantering i syfte att restaurera sandhed. Foto: Urban Emanuelsson, Friseboda juni 2015.

I Sydsverige har det funnits ett antal sandiga områden där äldre tiders jordbruk in-
neburit att man rört om sanden vid odling och sedan lämnat områdena under
några år för att näringskapital skulle kunna ackumulerats inför en ny odlingsom-
gång. Denna form av trädesjordbruk har gynnat en lång rad olika organismer, inte
minst kärlväxter och insekter. Sedan början av 1900-talet har den mesta av denna
aktivitet försvunnit, många områden har också tallplanterats.

Naturvården började intressera sig för dessa områden kring 1970 men insatserna för att bevara sandhedar och sandstäpp var länge mycket måttliga och de arter som var bundna till dessa områden med rörlig sand höll helt på att försvinna.

Kring 2008 ökade man dock aktiviteten vid bl a länsstyrelsen i Skåne och initiativ togs för att hugga ner tallskog och återfå öppna sandhedar (Sandlife.se). Den officiella naturvården råkade dock snart i konflikt med delar av lokalbefolkningen och sommarboende bl a vid Haväng. De boende protesterade mot att tallplanteringar skulle huggas ner. Uppfattningen var att dessa planteringar var en del av ett gammalt landskap. De kulturhistoriska och landskapsekologiska aspekterna visste man mycket lite om. Länsstyrelsen hade också gått fram väldigt snabbt och antagligen inte informerat om de olika aspekterna av restaureringarna tillräckligt.

Detta exempel kan vid första anblicken mest se ut som en konflikt mellan en vetenskapligt driven naturvård och en allmänhet med andra preferenser. Konflikten kan också uppfattas som ett resultat av att sambandet mellan landskapshistoria och biodiversitet föga hade förmedlats av länsstyrelsen till allmänheten. Misstagen ledde till att en konstruktiv dialog inleddes med lokalbefolkningen.

I detta sammanhang är det värt att notera att de kulturhistoriska aspekterna inte hade lyfts fram tillräckligt i början av restaureringsperioden. Ett aktivare deltagande från kulturhistorikerna hade möjligen kunnat bidra till att konflikten aldrig startas. Naturvården kunde ha bjudit in kulturmiljövården, och kulturmiljövården kunde ha visat ett större intresse från början. Exemplet visar att en aktiv dialog mellan en länsstyrelses kulturmiljövårdare och naturvårdare kan vara till nytta inför olika större projekt i landskapet.

5.6 Hörjel

Naturskyddsföreningen i Skåne äger en drygt 30 ha stor fastighet i byn Hörjel i sydöstra Skåne. Fastigheten donerades till föreningen av ett äldre lantbrukarpar 1976 som hade förlorat sin ende son. Nära arvingar fanns inte och fastigheten innehöll en förfallen fyrlängad gård och marker som sköts på ett ålderdomligt sätt.

Naturskyddsföreningen kunde genom att sätta till egna medel och anslag från fonder restaurera själva gården. Föreningen beslöt att markerna skulle skötas med ålderdomliga metoder. Den kanske viktigaste kvaliteten på gården var att här fanns en autentisk stubbskottsäng, dock inte skött under ca 20 år. Ängen samt en översilningsäng restaurerade tillsammans med ett utmarksbete och olika traditionella trädrader. Dessutom infördes traditionella gårdsgårdar av olika sort som hade funnit tidigare i trakten. En lägerskoleverksamhet har också införts.

Fig 10. Stubbskottsängen i Hörjel. Foto: Urban Emanuelsson, april 2011.

Här är inte platsen att beskriva restaureringsarbetet mer ingående, utan det är Hörjelsgårdens oklara ställning mellan naturvård och kulturmiljövård som är viktig i detta exempel. Upprepade gånger har stiftelsen och vänföreningen som driver gården försökt få gården med dess marker mera ”erkänd” av både den officiella naturvården och kulturmiljövården. Svaret har från naturvårdens sida i princip varit att det finns ganska många områden som är likvärdiga avseende exempelvis artinnehåll och Hörjel är inte hotat så gården kan inte prioriteras. Från kulturmiljövårdens sida har svaret varit att det finns få betydande kulturhistoriska värden tex i form av gravar, äldre odlingsspår eller byggnader som kan motivera att området skulle skyddas blir kulturresevat eller på annat sätt.

Häri ligger problemet att Hörjel varken är ett toppobjekt naturvårdsmässigt eller kulturhistoriskt, men området visar mycket tydligt på samspelet mellan natur och kultur. Framförallt visar exemplet Hörjel att omfattande restaurering och i det närmaste nyskapande av traditionella markanvändningssystem inte rankas särskilt högt i det formella bevarandearbetet.

En del av detta problem kan också ha att göra med att markslaget stubbskottsäng i den klassiska natur/kulturmiljövården inte existerat. Det var först på 1980-talet som den skånska motsvarighet till hamlingslövängen blev uppmärksammas. Ett område med dokumenterad historia men utan total skötselkontinuitet blir alltså inte särskilt högt värderat.

Hörjel kan jämföras med Äskhult (se nedan) som fått betydligt högre status hos den officiella naturvården och kulturmiljövården. Detta kan antagligen förklaras med framförallt tre faktorer:

- Äskhult är arealmässigt mycket större än Hörjel.
- Äskhult har ett mycket större och mer välbevarat byggnadsbestånd.

- Äskhult har tidigt uppmärksammats och ett antal ”tunga” institutioner har engagerat sig i gården också ekonomiskt. Framförallt har Kungsbacka kommun visat ett mycket större intresse för Äskhult än vad Sjöbo kommun gjort för Hörjel.

Det ska dock sägas att den omfattande markanvändningsrestaureringen som skett i Äskhult inte varit mer unik än den som skett i Hörjel. Tvärtom ”står” Hörjel med mer sällsynta och i det närmaste unika markanvändningsslag jämfört med Äskhult.

En försiktig slutsats kan bli att detaljerad restaurering och i det närmaste uppbyggnad av ett äldre markslag som stubbskottsäng, lite faller mellan stolarna när det gäller kulturmiljövård och naturvård. Det är varken ett direkt artbevarandearbete eller vård av fasta fornlämningar eller traditionella byggnader.

5.7 Äskhult

Fig 11. Äskhult. Byggnaderna i Äskhults by skymtar i bakgrunden mot horisonten. Bilden är tagen från den restaurerade utmarken mot dalgången med olika former av traditionella ängar. Här strävar man bl a efter att forma en traditionell stubbskottsäng även om en sådan inte finns belagd i några handlingar. Foto: Urban Emanuelsson, Äskhult mars 2014.

Byn Äskhult med dess tillhörande marker är ett paradexempel där naturvård och kulturmiljövård på ett mycket positivt sätt kommit att samarbeta de senaste årtiondena (Äskhults by 2013). Ett ganska komplett äldre landskap har återskapats. Områdets storlek och kuperade topografi bidrar till helhets känslan här, liksom det fina byggnadsbeståndet.

Framgångsfaktorerna är beskrivna ovan under avsnittet om Hörjel.

5.8 Laponia

Fig 12: Delar av Laponias kärnland med Slugga i fonden. Foto: Jan Olov Westerberg 2009.

Det exempel som valts utanför det sydsvenska området är världsarvet Laponia som omfattar de stora nationalparkerna Sarek, Sjöfallet, Padjelanta och Muddus samt naturreservaten Sjaunja och Stubba. Världsarvet inrättades 1996 och har en värdebild som är sammansatt av tre delar: naturen, den levande renskötseln och spåren av tidigare näringar.

Under 1990-och det tidiga 2000-talet gjordes olika försök att få till stånd ett arbete gemensamt mellan staten, kommunerna samt samebyarna i området för att utarbeta en samlad förvaltningsplan för området. Försöken misslyckades av olika skäl, men sannolikt var det faktum att etableringsprocessen skedde i en tydlig ”tops-down”-struktur där de lokala intressena inte fick tillräckligt utrymme.

2005 togs nya initiativ som ledde fram till att ett gemensamt arbete inom den s.k. Laponiaprocessen startades. Målet var att åstadkomma en samlad förvaltningsplan, men också en ny form för förvaltning av området med en samiska majoritet.

Inom Laponiaprocessen utformades en gemensam värdegrund som hela tiden användes som en bas för alla samtal och förhandlingar. Trots detta fanns mycket tydliga konfliktytor som till slut kunde lösas endast efter intervention av de högsta ledningarna inom Naturvårdsverket och Länsstyrelsen.

De mest framträdande var dels en diskussion där det från företrädare för Naturvårdsverket inte accepterades skrivningar i skötselplanen som handlade om renbetes positiva påverkan på den biologiska mångfalden i fjäll- och skogslandet inom Lapponia, dels en diskussion om renskötselrättens betydelse för att säkra ett hållbart renbete.

Konflikterna ledde fram till en samsyn om att värdeanalysen är nödvändig för att kunna utforma en operationaliserad skötsel, men tog ändå mycket kraft och energi under den tid den pågick.

5.9 Generella konfliktområden som analyserats

Fornlämningsområden och optimal ängsskötsel

Många fornlämningsområden runt om i landet har sedan relativt lång tid sköts för att hålla marken öppen så att fornlämningarna ska vara synliga och att trädrötter inte ska skada fornminnena. De skötselmetoder som har använts har inte alltid varit optimala för en artrik flora och fauna, trots att det med enkla metoder hade kunnat åstadkommas synergieffekter. Propåer har tidvis kommit från naturvården om att ändra skötselregimerna. Många gånger har dock inte några ändringar skett med hänvisning till att detta skulle fördyra skötseln. Naturvården har inte heller hittat former för att tillskjuta medel.

Fig 13. Hjortahammar, Blekinge. Foto: Urban Emanuelsson.

Den sektorsuppdelade ekonomin har alltså satt käppar i hjulet för en optimerad skötsel. Förbättringar har skett inom detta område, men det kvarstår problem på en del håll. Detta är ett exempel på områden där ett konsekvent samarbete mellan naturvård och kulturmiljövård kan både löna sig för samhället och skapa optimala situationer för kulturmiljön och biologisk mångfald. Vad som behövs är att någon

form av överordnad styrning gör att det inte hela tiden blir en förhandlingsfråga om hur mycket de olika sektorerna ska betala.

Fig 14. Hågahögen vid Uppsala. Foto: Urban Emanuelsson.

Svårigheter att se regionala skillnader i det traditionella kulturlandskapets skötsel

När kunskapen om hur det traditionella kulturlandskapet började växa fram under 1900-talet kom vissa forskningsresultat att bli i det närmaste normbildande. Lövängar hade skötts så, åkerns så o s v. Detta ganska förenklade synsätt kom sedan att få återverkningar på den skötsel som naturvården satte in på olika platser.

Med tiden kom dock nya studier att visa hur mycket mer divers äldre tiders skötsel hade varit. Det har dock inte varit lätt att få genomslag för denna bild att få i faktisk skötsel. Ett av skälen till detta har varit att de nyare studier som gjorts ofta har utförts av biologer med måttlig kunskap om t ex arkivforskning. En frånvaro har märkts på detta forskningsfält när det gäller humanister. Förbättringar har skett bl a genom den agrarhistoriska forskning som skett de senaste decennierna och där biologiska kunskaper ibland kombinerats med goda arkivstudier.

Ett annat skäl till svårigheterna att lyfta fram de regionala skillnaderna i skötsel har varit att diskussionen om vad som varit den "korrekta" skötseln, ofta påverkats av en "artdebatt" där artinriktade biologer argumenterat för olika skötselmetoder utifrån ett artbevarandeperspektiv.

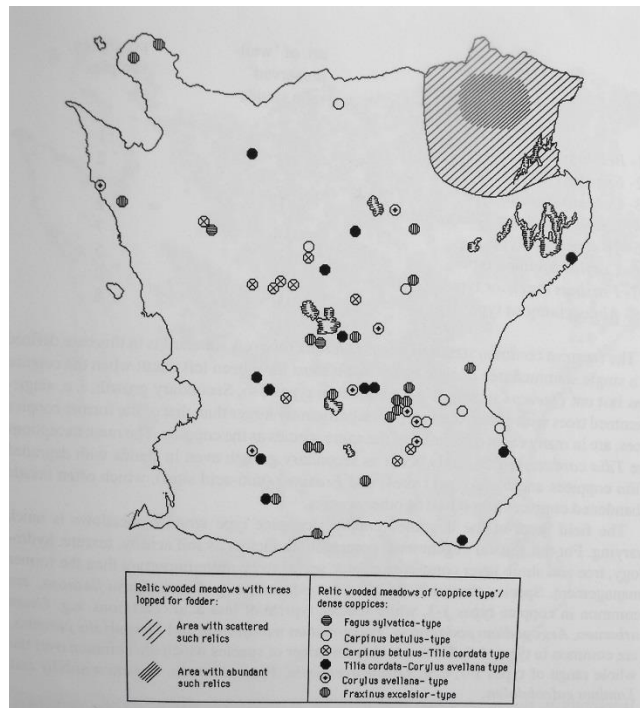

Fig 15. Karta som visar utbredning av rester av två former av traditionella lövängar i Skåne, i no Hamlingslövängar och i övriga Skåne stubbskottsängar (också en typ av löväng). De traditionella hamlingslövängarna är betydligt mer kända än stubbskottsängarna vilket fått till följd att även utanför hamlingslövängarnas dokumenterade utbredningsområde så har restaureringar gjorts efter mallen för hamlingslövängar. Efter Bergendorff & Emanuelsson 1990.

Två diskussioner har därmed ofta blandats ihop: en som utgår från ett artperspektiv och en debatt som utgått från att använda ”korrekta” historiska skötselformer. En bredare kunskap bland de som debatterar, alltså där kulturhistoriker haft mer biologisk kunskap och biologer mer kulturhistorisk kunskap hade kanske gjort att debatterna kunnat föras med en gemensam kunskapsbakgrund.

Svårigheter för kulturmiljövården när det gäller att definiera vad som är ett biologiskt kulturarv

”Det biologiska kulturarvet” är ett relativt nytt begrepp. En stor fördel med begreppet är att det säger att det finns biologiska komponenter i det som är vårt kulturarv. Men vad innehåller begreppet? Så länge begreppets innehåll inte är tydligt så kan det vara svårt för kulturhistoriker att ta till sig det i det konkreta arbetet. Därmed minskar också möjligheterna till konstruktiva dialoger med t ex naturvårdare. Det finns alltså ett behov av att arbeta mer intensivt med att fylla begreppet ”biologiskt kulturarv” med ett innehåll.

Fig 16. Rödspov på Håslövs ängar utanför Kristianstad. Foto: Urban Emanuelsson.

Ovanstående bild visar fuktig slåtter- och betesmark på Håslövs ängar utanför Kristianstad. Sådana marker kan nog för de flesta räknas till ”biologiska kulturarvet”. Men hur är det med rödspoven på bilden? Mer tydligt för de flesta är nog att gotlandsrusset kan räknas till det biologiska kulturarvet. Diskussion behövs!

Fig 17. Gotlandsrusset i närheten av Fröjel på SV Gotland. Foto: Urban Emanuelsson.

Pollenarkivet som kan förstöras vid våtmarksrestaureringar

Fig 18. Barsebäcks mosse söder om Landskrona. Troligen förstördes här intressanta organogena avlagringar med både pollen och makrofossil vid anläggandet av denna våtmark. Några betydande studier av dessa organogena avlagringar gjordes antagligen inte före våtmarksanläggandet. Foto: Urban Emanuelsson.

Ett föga uppmärksammat hot är det som uppstått på många håll i Sydsverige de senaste årtiondena genom de omfattande och välmenande våtmarksrestaureringar som kommit att medföra betydande skador på torvmarker med viktiga pollenarkiv och genom det möjligheter till fynd av subfossila växter och djur.

Fig 19. Skapande av nya våtmarker vid Torreberga söder om Staffanstop i Skåne. Foto: Urban Emanuelsson.

Ett närliggande problem som uppmärksammats både i Blekinge och Skåne under det senaste årtiondet är att arkeologiska fyndplatser kan förstöras när man av naturvårdsskäl vill röra om i det ytliga marklagret för att på så sätt t ex skapa sandblottor som är viktiga för många insekter. Försurning av markens ytskikt kan också bromsas genom markomrörning, även då med en potentiell risk för att arkeologiska strata i marken kan skadas.

Fladdermöss och hus

Fig 20. Hannas kyrka på Österlen. Detta kan vara en bra plats för fladdermöss. Foto: Urban Emanuelsson.

Gamla kyrkor har visat sig vara viktiga dagsovplatser och vintertillhåll för många fladdermusarter. Restaureringar och borttagande av träd som står nära kyrkorna kan vara negativa faktorer för fladdermössen.

Fiskvägar kontra kvarnar och flottleder

Ett av de absolut mest tydliga konfliktområdena de senaste åren mellan kulturmiljö och miljö/naturvård har varit frågan om att restaurera vattendrag så att vandringshinder för fisk tagits bort. Kulturhistoriska värden finns i bl.a många äldre kvarnlägen och andra byggnationer i eller i anslutning till vattendrag. Samtidigt finns det stora miljövärden att vinna genom att återskapa vattendragen i ett mer ursprungligt skick. Initialt verkade ibland konflikterna vara i det närmaste olösbara då två legitima värden stod mot varandra. På flera länsstyrelser har man dock på de senaste åren funnit arbetsformer för att göra prioriteringar och skapa olika former av kompromisser.

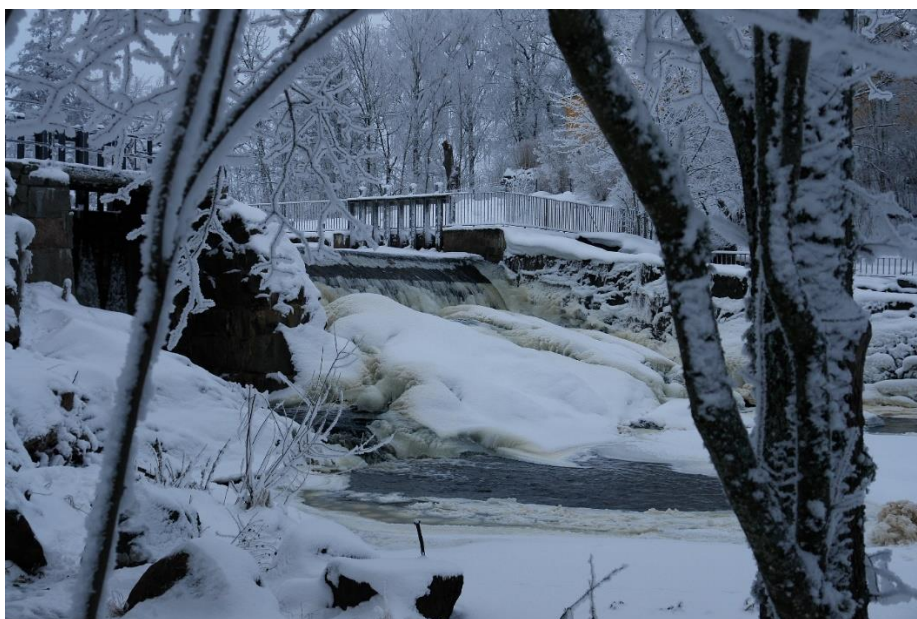

Fig 21. Ulva kvarn vid Fyrisån i Uppland. Foto: Urban Emanuelsson

Samiska renbetesområden i norr, renskötsel och rovdjur

Fig 22. Restaurerad torvkåta vid Staloluokta i Padjelanta. I bakgrunden ses stora fält av videbuskar som breder ut sig över tidigare högörtsängar. Detta är ett resultat av mindre intensiv hävd samt ett varmare klimat. Foto: Urban Emanuelsson, augusti 2009.

Termen ”vildmark” har kommit att användas för renbetesområdena i fjällen både i turistiska reklamsammanhang men också i officiella myndighetsammanhang. Kanske just fjälltrakterna är de områden där myten om den av människan opåverkade naturen levt kvar längst?

Idag vet vi att tamrenarnas bete har en mycket stor betydelse för den biologiska mångfalden i fjällen och i stora delar av Norrlands inland. Betet har inte alltid skett på samma sätt och under perioder har också omfattande slätter förkommit i fjälltrakterna. Med ett varmare klimat sker en igenväxning av många fjällmiljöer, skogsgränsen avancerar upp på bergen.

Fig 23. Tidigare slagna våtmarksområden vid Nikkaluokta i Norrbotten. Foto: Urban Emanuelsson, juni 2016

Renbetet har potentialen att påverka naturen så att en större artrikedom kan finnas kvar. Sambandet mellan den samiska kulturen och den biologiska mångfalden har länge varit dåligt utforskad, men under de senaste decennierna har en större insikt i dessa frågor växt fram (Aronsson 1998, Linkowski 2017).

Under lång tid fanns också en tydlig konflikt mellan den samiska renskötseln och naturvårdens ansträngningar att bevara rovdjursstammar i renbetesområdena. Insikten om att renbetet är av stor betydelse för biologisk mångfald och naturligtvis också för bevarandet av den samiska kulturen, där bevarandemålet och näringsmålet är jämställda, har gjort att den officiella naturvården idag gör betydande ansträngningar för att förvalta rovdjursstammarna så att dessa är livskraftiga men ändå bara gör begränsad skada på renskötseln.

Fig 24. Renhage nära Abiskojaure i Norrbotten. Foto: Urban Emanuelsson augusti 2009

Fäbodar/andra betesmarker och rovdjur

En liknande problematik som finns i renbetesområdena där bevarandet av rovdjurstammar gör det svårare att bedriva renskötsel finns också i anslutning till fäbodskötsel i mellersta delarna av Sverige.

Fig 25. Ärteråsens fäbod i Dalarna. Juni 2014. Foto: Urban Emanuelsson.

Kustfiske och sälar/skarvar

Fig 26. Traditionell notdragning på Sturkö i Östra skärgården i Blekinge. Foto: Urban Emanuelsson.

Våra svenska sälar kom p g a mycket hårt jakttryck (skottpeng), drunkning i nät och olika former av förgiftning att nå mycket låga populationsnivåer på 1980-talet. Relativt effektiv fredning och minskad giftbelastning gjorde en viss återhämtning av populationerna har skett. Vissa populationer som t ex Östersjö-knubbsälen är dock mycket fåtalig sett i ett historiskt perspektiv fortfarande. Vikaren har försvunnit från stora delar av sitt historiska utbredningsområde också p g a mildare vintrar.

Storskarven som i Skandinavien representeras av två raser blev utrotad i Sverige kring år 1900. På 1940-talet skedde en återkolonisation på en ö i Kalmarsund. Den underart som benämnes mellanskarv har sedan ökat kraftigt och nådde ett populationsmaximum kring 2005. Arten har därefter minskat svagt.

Då både sälarna och skarven var mycket fåtaliga under stora delar av 1900-talet blev det något av en överraskning för fiskarena då de ganska plötsligt uppträdde som konkurrenser. Naturvården, inte minst den ideella naturvården försvarade länge sälarna och skarven närmast frenetiskt, och i många områden överdrev fiskarena problembilden sett ur sitt perspektiv. Sälarna och skarven fick delvis bli syndabockar för den generella problembild som inte minst det småskaliga kustnära fisket kom att få med både föroreningar, eutrofiering och överfiske som dominerande orsaker.

Det kustnära småskaliga fisket har avgjort ett betydande ”trivselvärde” på många håll längs våra kuster. Det är också mycket värdefullt ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Många fornminnen och kulturhistoriskt värdefulla byggnader har en nära koppling till kustfisket .

Skarvarna som negativ faktor för kustfisket inte får överdrivas och är troligen inte så betydelsefullt som en växande sälpopulation. Att både värna sälarna som ett naturliga och viktigt inslag i havsekosystemet bör försvaras, men tydliga förvaltningsåtgärder som selektiv skydds jakt och utveckling av sälsäkra redskap är ett sätt att minska de spänningar som finns mellan kulturmiljövård, fiske och naturvård. Återigen är det fråga om respekt för varandra som fordras och att åtgärder och ställningstaganden bygger på ett allsidigt sakunderlag.

Alléförnyelse och förnyelse av andra planteringar kontra artinriktad naturvård

Fig 27. Gammal lindallé vid Sjö i Uppland. Foto: Urban Emanuelsson.

Alléer är en företeelse som i högsta grad har en kulturell bakgrund. Alléer är därför viktiga delar i många landskaps kulturprofil. Succesivt har också naturvården upptäckt att framförallt alléer med gamla träd hyser en stor biologisk mångfald. Vikten av denna upptäckt har accentuerats då omkringliggande landskap på många håll har utarmats på gamla träd de senaste årtiondena. När så en hel del träd börjar att bli skröpliga vill man ur ett kulturhistoriskt perspektiv helt förnya dem, vilket inte är lämpligt ur ett naturvårdsperspektiv. Ofta får kulturhistorikerna då också draghjälp av säkerhetsaspekten, träden kan skada människor om de faller. Denna motsättning har uppmärksamats och projekt har dragits igång för att

finna en modell för prioritering. När väger kulturhistorien/säkerheten tyngst och när väger naturvårdsaspekterna tyngst?

Stengärdsgårdar i jordbrukslandskap

Stengärdsgårdar har under de senaste årtiondena utsatts för olika behandling. På 1970–80-talen grävdes många bort. Senare kom man av kulturmiljöskäl göra betydande ansträngningar att se till att stengärdsgårdarna frihöggs. Mot detta kom naturvården att opponera då många intressanta miljöer i jordbrukslandskapen blev biologiskt fattigare.

Man kan konsterna att skötseln av stengärdsgårdar är en balans mellan att bevara kulturhistoriska värden och biologiska värden. Idag är inte skötseln av stengärdsgårdar någon stor kontrovers.

Fig 28. Småskaligt odlingslandskap i Bråbygden, östra Småland. Foto: Urban Emanuelsson mars 2011.

Inom området kulturhistoriska trädmiljöer och deras kulturhistoriska och biologiska aspekter pågår ett relativt intensivt arbete (Mebus 2014) som visar hur konflikter kan lösas.

6. Konflikternas natur

6.1 Vikten av en sammanhållen syn

I denna rapport fokuseras i första hand på de problem som funnits och som fortfarande i viss mån existerar när det gäller samarbetet i landskapet mellan naturvård och kulturmiljövård. Detta samarbetsproblem är en del i ett större problemkomplex som rör uppdelningen i natur och kultur och som återfinns på många håll i samhället. Så länge som denna uppdelning är högst påtaglig och i viss mån är konkurrerande kommer det att vara svårt att fullt ut finna ett integrerat sätt bedriva landskapsvård (i en vidare mening) på t ex på länsnivå. Denna uppdelning manifesteras bl.a., inom utbildningsväsendet, i journalistiken och t ex också i hur turismen marknadsförs.

Mycket talar för att en ökad integrering och ett gränsöverskridande synsätt när det gäller landskapet skulle kunna vara berikande i många sammanhang, t.ex. i museer, i turistiska sammanhang, i populärvetenskaplig litteratur och konst. Förståelsen skulle antagligen också öka för olika fenomen i dagens samhällsutveckling och när det gäller historiska förlopp.

Denna rapport handlar alltså inte bara om att hitta former för ett bättre samarbete mellan kulturvård och naturvård. I förlängningen handlar den också om att hitta vägar för en bättre integration av natur- och kulturmiljökunskap. En vidare förståelse för sambanden natur och kultur skulle verka berikande på samhället i flera sammanhang.

Låt oss nu dyka ner i det mer specifika området konflikt och samarbete mellan naturvård och kulturmiljövård främst i fall som starkt berörs av statens myndigheter i form av länsstyrelser och statliga verk.

6.2 Typen av konflikt

De motsättningar som dykt upp under perioden 1990–2015 mellan framförallt naturvården och kulturmiljövården när det gällt synen på och hur man ska förfara med olika landskap, kan i princip delas upp i två grupper: faktiska målkonflikter och andra typer av konflikter som till förstounderr ser ut som målkonflikter.

6.3 Faktiska målkonflikter.

Utan tvekan har det funnits och finns en rad situationer där en faktisk målkonflikt råder mellan berättigade naturvården respektive berättigade kulturvården.

Ett exempel på denna typ av målkonflikt som blivit vanlig under slutet av undersökningsperioden (1990–2015) är borttagandet av vandringshinder för fisk och en generell ekologisk restaurering av vattendrag. När detta sker tas gamla dammar och liknande strukturer bort. Ofta är dessa kulturhistoriskt intressanta och värdefulla. I vissa fall kan sådana situationer ha gett upphov till konflikt mellan kulturhistoriker och naturvårdare. Lyckligtvis har man i flera fall startat konstruktiva dialoger och ibland har tekniska lösningar som inte initialt varit aktuella blivit en framgång så att både kulturhistoriska och ekologiska värden blivit tillgodosedda.

Ett annat exempel är traditionella planterade trädmiljöer, t ex alléer, där en förnyelse av träden påkallats av kulturhistoriska skäl ibland uppbackade av säkerhetsaspekter. Sådana trädmiljöer kan ofta innehålla en stor biologisk mångfald med flera rödlistade arter. Ibland har tekniska kompromisser varit omöjliga och strategier har vuxit fram där ibland de kulturhistoriska intressena fått dominera och ibland naturvårdsintressen. Hur detta ska gå till blev för några år sedan föremål för ett projekt som ledde fram till rapporten Fria eller Fälla (Mebus 2014).

Målkonflikter kan ha att göra med att lagar och föreskrifter inte alltid är samordnade. De har uppkommit i olika sammanhang och när de ska tillämpas kan de komma att stå mot varandra. Sådana situationer kommer alltid att finnas och här gäller det för lagstiftare och myndigheter som ger ut förordningar att utveckla sitt arbete så att samordningen blir bättre. Detta är ett arbete som alltid behöva fortgå i ett dynamiskt samhälle.

6.4 Målkonflikter med annan bakgrund

Under intervju-skedet vid framtagandet av denna rapport har det förvånande ofta framgått att det som sett ut som en genuin målkonflikt mellan kultur- och naturvård till stor del har sin grund i andra bakomliggande faktorer.

Förenklat handlar det om två typer av konflikter som kan uppfattas som natur-kulturkonflikter men egentligen är något annat.

Den ena rör konflikter om tilldelade medel, där bakomliggande upplevd bristfällig finansiering skapar en ovilja till samarbete och därmed ett starkt revirhävande. Den andra orsaken kan ha att göra med personliga motsättningar som ges uttryck i en sakkonflikt. Ofta finns en äldre historia av missämja som kan blossa upp vid ärendehantering. En rad olika varianter och kombinationer av de ovan nämnda ingredienserna har beskrivits i intervjuerna. Ofta finns ett inslag av genuin målkonflikt med i spelet, men den överbetonas ofta såsom varande en mer legitim orsak än ett egentligt samarbetsproblem.

Slutligen ska nämnas en tredje orsak till konflikter rörande hur ett landskap ska skötas, nämligen bristande kunskap inom motpartens fackområde och respekt för detsamma. I flera intervjuer har det framkommit att då man lärt sig mer om ”den andres” specialkunskaper har konflikten succesivt tynat bort. Man har kunnat skapa en gemensam bild av situationen. Detta faktum visar tydligt på hur viktigt det är både att ekologer/naturvårdare som arbetar i olika administrativa och

undervisningssammanhang lär sig en hel del om kulturhistoria och samma för kulturhistoriker, men också att projekt för t.ex. restaurering bemannas med kompetenser från flera områden.

6.5 Ideologi

Både den lagstiftning och den personal som idag arbetar i olika sammanhang med landskapsrelaterade natur- och kulturmiljöfrågor är starkt påverkade av ideologiska strömningar som rått inom natur- och kultursektorerna sedan slutet av 1800-talet. Hur dessa strömningar sett ut och hur de förändrats är ingen enkel fråga. Genom åren har relativt många forskningsprojekt berört detta ämne. De ideologiska strömningar som rått i Sverige har också mer eller mindre haft sina internationella motsvarigheter. Bristen på kunskap om hur den bevarandeideologiska grunden utvecklats, innebär att det blir svårare att förstå och respektera olika kompetenser och uppfattningar.

Inom kulturmiljösektorn har man gått från grav-, monument- och föremålsinriktning mot en ökad helhetssyn på landskapet. Under de senaste åren har fokus också förflyttats allt mer mot nutiden och dess sammanhang, med delvis minskad roll för vad som kan uppfattas som ”traditionell” landskapssyn.

Inom natursidan finns en utveckling från ”vildmarksideologi” mot en ideologi som mer upp behandlar biologiska värden som delvis har sitt ursprung i människans markanvändning. Kvar finns dock ett betydande ”vildmarksinslag”, inte minst i de ideella naturskyddsföreningarnas retorik. Inriktning mot enskilda arter och bevarande av arter har under de senaste tre decennier fått stor inverkan på många naturvårdares synsätt. Slutligen har kopplingen mellan livsstilsfrågor och ett hållbart nyttjande av vår planet fått en allt större påverkan på både politiken och de människor som arbetar med frågorna.

En faktor som sedan några årtionden också spelar stor roll när det gäller allmänhetens syn på natur och landskap är massmedia, främst de som distribuerar bilder – TV och moderna kanaler. Ett intryck man får av TV-programmen om natur är att dessa i mycket liten utsträckning gör kopplingen mellan kulturhistoria och biologisk mångfald. Framförallt gäller detta program producerade i utlandet. SVT tycks dock ha en ambition att se denna koppling men tillräckligt med medel finns antagligen inte till egna satsningar åt detta håll.

6.6 De ideella föreningarnas roll

Naturskyddsföreningen

Naturskyddsföreningen har gjort en resa som lett fram till att idag dominerar livsstilsfrågor, klimatfrågor och miljöarbete. Kvar finns både självfallet vildmarksromantik, artbevarande och kunskap om hur viktig kulturhistorien kan vara för betydande delar av den biologiska mångfalden.

Sveriges Natur, föreningens tidskrift, speglar denna blandning även om diskussioner om hur dessa frågor hänger samman har begränsat utrymme. Naturskyddsföreningens aktiva medlemmar präglas idag av äldre personer och farhågor finns ifråga om att missa den yngre generationen. Denna farhåga delar man med många andra föreningar, även om det kan finnas ett mörkertal av yngre personer som snarare använder sociala medier för att skaffa sig information om natur och byta åsikter med andra.

Naturskyddsföreningen kunde tidigare i sin historia ofta vara mycket pådrivande gentemot samhället. Idag finns en välutbildad kader av biologer inom myndigheterna (ämbetsverk, länsstyrelser och i viss mån kommunerna) som i sitt dagliga värv driver naturvårdsfrågor som tidigare snarare drivits av Naturskyddsföreningen.

Slutligen ska sägas att Naturskyddsföreningens inflytande på landskapspolitiken varierar starkt över landet beroende på vitaliteten hos de enskilda lokalföreningarna.

WWF

WWF är en internationell miljöorganisation som är tämligen stor i Sverige. Till skillnad mot Naturskyddsföreningen som är en demokratiskt uppbyggd medlemsorganisation är WWF-Sverige en stiftelse. Verksamheten stöder sin legitimitet i ett förtroenderåd med bred förankring från olika svenska föreningar, organisationer och institutioner (t.ex. sitter Naturskyddsföreningen med i detta förtroenderåd).

WWF är starkt beroende av WWF-international och riktar huvuddelen av sitt arbete mot internationella projekt. Dessa kretsar ofta kring karismatiska djur, men tar idag in landskap och mänskliga samhällen. Så behövs exempelvis för att bevara tigern både ett bevarande av dess miljö och ett hyggligt samspel med de människor som bor i tigerområden.

WWF har också allt mer kommit att likna Naturskyddsföreningen med ett starkt fokus på livsstils- och klimatfrågor.

WWF:s engagemang i fråga om svensk natur har minskat relativt sätt och föreningens inflytande är begränsat inom området kulturlandskap.

Greenpeace

Greenpeace förening har sitt fokus på miljöfrågor (kärnkraft bl. a.), hav och i viss mån skog. Föreningen arbetar mycket litet med svenska landskapsfrågor.

Sveriges Hembygdsförbund med lokalföreningar

Hembygdsförbundet med lokalavdelningar var länge inriktad på rena kulturhistoriska frågor. En breddning har skett under de senaste decennierna. Allt mer tar man sig an landskapet som helhet och bland lokalföreningarnas arrangemang ser man numera allt fler programpunkter där kultur och natur integreras.

Svenska turistföreningen

Turistföreningen är en i grunden bred förening som alltid haft som syfte att stimulera turism i Sverige. Den är ingen branschorganisation för turistindustrin utan en helt ideell rörelse som vill hjälpa människor att hitta värdena i landskapet. Föreningen driver ett antal anläggningar, främst inom fjällområdet och har en franchiseverksamhet med vandrarhem. Föreningens inflytande över landskapsvården i Sverige har varit stor och en integrerad syn har ofta varit en ledstjärna. Föreningens inflytande på landskapsvården i Sverige idag är begränsad, men vissa lokalavdelningar kan ha ett betydande lokalt inflytande.

6.7 Kunskapsproblem

Ett grundläggande konstaterande måste göras när det gäller de personer som arbetar professionellt med natur och kulturfrågor på statliga verk, länsstyrelser och kommuner: De har valt sin utbildning efter intresse, och utbildningen har sedan skolat in dem i en "natur-tradition" och en "kultur-tradition".

Man kan alltså knappast förvänta sig att många har en dubbel utbildningsbakgrund. Dock kan det vara så att man mer eller mindre av eget intresse vidareutbildar sig inom "den andra traditionen". Vid intervjuerna för denna studie visade det sig vara betydligt vanligare att natur-personer skaffat sig betydande kulturkunskaper än att motsvarande kultur-personer skaffat sig större natur/ekologikunskaper. Vad detta kan bero på är svårt att svara på. Då ingen mer systematisk studie gjorts kan det vara värt att dra några mer omfattande slutsatser.

Intressant kan det dock vara att konstatera att det finns en tendens till det omvända förhållandet inom de ideella organisationerna. Det verkar där vara vanligare att personer t ex från hembygdsrörelsen rör sig i sitt intresse mot biologi och ekologi medan naturvårdsorganisationernas aktiva inte verkar så intresserade av att vidareförkovra sig i kulturhistoria.

För att återgå till de professionella personerna som arbetar med natur eller kultur inom förvaltningen kan man alltså konstatera att det finns en "naturlig" kunskapslucka som i längden kan vara besvärande om man vill få till stånd en integrerad natur/kultur-vård.

6.8 Utbildningens och mediers roll

Vid en genomgång av svensk universitets- och högskoleutbildning visar det sig att det bara finns ett utbildningsprogram där natur och kultur presenteras på ett jämlikt sätt. Det är Landskapsvetarprogrammet vid Högskolan Kristianstad. I denna treåriga får studenterna en examen med kurser i ekologi, artkunskap, landskapsutveckling, historia, arkeologi, geologi, planering samt styrmedel i landskapet. Utbildningen innefattar också praktik på adekvata arbetsplatser. Utbildningen startade för ca 14 år sedan och har vuxit de senaste åren och förefaller vara mycket populär inte minst bland länsstyrelserna.

Det finns sedan länge utbildningar bl.a. i Kalmar och Stockholm med rubriken biogeovetarutbildning med sikte på anställningar på länsstyrelser och kommuner. Dessa utbildningar innefattar dock ej särskilt mycket kulturhistoria. Bl.a. Blekinge tekniska högskola har en planerarutbildning som i viss mån tangerar landskapsvetarutbildningen i Kristianstad. SLU har ett antal utbildningar bl.a. till Agronom och Jägmästare som är tämligen breda och viss kulturhistorisk kunskap fås här. Landskapsarkitektutbildningarna vid SLU har dock en särställning, men numera är det tydligt att dessa utbildningar har en klart estetisk inriktning, vilket skiljer dessa utbildningar från den mer administrativt inriktade Landskapsvetarutbildningen på Högskolan Kristianstad.

På flera universitet finns enstaka kurser som kan användas om en student vill bredda sin kompetens, t ex ekologi för arkeologer, agrarhistoria vid SLU. Speciella program och kurser riktade mot hållbar utveckling finns vid flera universitet. Basutbildningarna i t.ex. historia med inriktning mot en gymnasielärarytbildning innefattar tämligen ringa stoff med landskapsekologisk inriktning.

Slutsatsen blir att det är upp till den enskilde studenten om denne vill skaffa sig en bredare fördjupad landskapsinriktad utbildning. Inom de större mer traditionella utbildningarna tillgodoses inte detta behov.

6.9 TV radio och dagstidningar

Media spelar en stor roll när det gäller att öka förståelsen för sambanden mellan natur och kultur i landskapet. Dagstidningar, ofta lokala sådana gör här ofta bra insatser. Här och var finns initierade reportrar som stimulerar denna utveckling. Sveriges radio gör också ofta bra insatser medan som ovan tidigare nämnts verkar produktionen av TV-program relaterade till det svenska landskapet och sambandet natur-kultur vara mycket bristfälliga idag.

6.10 Museerna

Museerna skulle ha kunnat bidra mycket mer än vad de gör när det gäller att beskriva sambanden kultur-natur. En detaljerad genomgång av några stora Stockholmsbaserade museer visar att integrationssträvandena mellan natur-kultur är mycket ringa (se appendix 1).

Bättre på denna typ av integration är vissa regionala museer. Likaså visar Naturvårdsverkets satsning på Naturum en förvånansvärd hög kvalitet i detta avseende. Här kan nämnas Blekinge Naturum i Ronneby brunnspark, Kristianstads vattenrikas Naturum, Tåkerns Naturum samt Naturum Laponia.

6.11 Skyltar i landskapet

Både naturvården och kulturmiljövården har genom åren satt upp mängder med informationsskyltar i t.ex. naturreservat, kulturreseervat och fornlämningar. Det finns bland dessa skyltar en tydlig utvecklingstendens. Ju nyare de är, ju mer har man försökt få med ”den andra sidan” och samband mellan natur och kultur. Fortfarande är dock de flesta skyltarnas information mycket tydligt hållna åt naturhållet eller kulturhållet.

Två exempel på nya skyltsystem där man verkligen har försökt hitta en integrering är dels alla de nya skyltar som satts upp nyligen inom Laponia, samt skyltar som finns på ett antal målpunkter ute i landskapet i Kristianstads kommun och som sammanfattas som Kristianstads Vattenrike.

6.12 Sociala medier

Ett relativt nytt fenomen som idag är mycket omfattande men som vi vet tämligen lite om är användandet av sociala medier som t ex Facebook och Instagram för att förmedla och diskutera upplevelser och kunskap om både natur och kultur i landskapet.

6.13 Bakomliggande politik

Utmärkande för den politik som påverkar och delvis styr landskapsutvecklingen är att den har ett antal vitt skilda politikområden som grund. Dessa politikområden betraktas ofta som tämligen fristående från varandra. Detta innebär att den resulterande landskapspolitiken inte är ett resultat av någon form av samordning eller sammanhållet synsätt. Dessutom är det också så att det finns en konkurrens om dominans mellan dessa områden, t.ex. mellan reell skogspolitik och miljöpolitik. Planlagstiftningen har som ambition att se sammanhållet på landskapet men är i huvudsak en lagstiftning som ska styra avvägningar mellan olika samhällsintressen.

De politikområden som i praktiken styr hur ett landskap utvecklas bygger på legala styrmedel, ekonomiska- och informationsmässiga sådana. Samordningen har varit ringa mellan de politikområden från vilka dessa styrmedel utgår. Samordningen har blivit bättre men behöver stärkas, både av rationalitetskäl men också för att bevara och stärka ett landskap som håller ihop natur och kulturvärden och visar på sambandet mellan dessa.

Jordbrukspolitiken/Landsbygdspolitiken har idag mycket stor betydelse för hur landskapet idag sköts, inte minst i slätt- och mellanbygder. Olika former av EU-relaterade subventioner och ersättningar är avgörande. I detta sammanhang ska framförallt nämnas ersättningarna till skötsel av ängs- och hagmarker. Både nivån på dessa ersättningar och deras detaljerade utformning har stor betydelse.

Skogspolitiken har också stor betydelse men här är det tillämpningen av lagstiftningen och myndigheternas uppföljning som är speciellt viktig.

Kulturpolitiken är ett brett fält där den del som berör landskapets skötsel och utformning är en liten delmängd och som ekonomiskt inte har expanderat de senaste decennierna i paritet med miljö/naturvård. Bakom denna ”skevhet” ligger den starka opinion som under lång tid bl.a. pekat på stora förluster av biologisk mångfald i landskapet. Motsvarande starka opinion har inte funnits på kultursidan. Detta har ofta lett till en ojämlik situation förvaltningsmässigt. Denna ojämlikhet kan ligga till grund för dålig samordning mellan natur- och kultursidan t.ex. på länsstyrelsenivå.

Miljöpolitiken innefattar naturvården, men viktigt är att påpeka att det starka naturvårdsstyrmedlet som miljöersättningen till skötsel av naturbetesmarker är, inte styrs från Miljödepartementet via Naturvårdsverket utan från Näringsdepartementet via Jordbruksverket. De landskap som framförallt påverkas av Miljödepartementet via Naturvårdsverket är sådana landskap som har någon form av naturvårdsrelaterat områdesskydd. Havs- och Vattenmyndigheten som också sorterar under Miljödepartementet har också en påverkan på landskap av akvatisk karaktär där betydande kulturvården återfinns. Också här finns behov av samordning.

Bostads- och planeringspolitiken handhas praktiskt på central nivå av Boverket, som sorterar under Näringsdepartementet. Framförallt är det Boverkets roll när det gäller tillämpningen av Plan- och Bygglagen som kan ha betydelse för hur kultur- och miljövården samordnas i praktiken i landskapet.

6.14 Ofta större motsättningar på nationell nivå än på länsnivå

En tydlig tendens har kommit fram under intervjuerna, nämligen att samarbetet mellan kultur- och natursidan fortfarande 2015 präglades av en hel del ”revirsyn” mellan de verk som arbetar med frågorna. Däremot hade det successivt på en hel del länsstyrelser vuxit fram ett bra samarbete mellan kultur- och natursidan.

Ett faktum som flera länsstyrelsepersoner pekade på var att akuta problem hade tvingat fram ett konstruktivt arbete som sedan hade utvecklats längre. På den centrala nivån blev samordningsproblemen snarare behandlade på en principiell nivå vilket inte fullt ut ledde till ett bra samarbete. Länsstyrelserna blev ”testpiloter” och ibland klarade man denna roll bra. Vid intervjuerna pekade länsstyrelserepresentanter på det positiva i att träffas dagligen, i t.ex. kafferummet, vilket gjorde att man personligen blev bra bekanta med varandra och man ansträngde sig ordentligt för att hitta lösningar.

Att förenklat framställa problemen med samarbete i landskapet som en situation där kulturmiljövården stått mot naturvården är fel. Olika schatteringar har funnits på båda sidor och ibland har det rått stor samsyn mellan vissa av dessa schatteringar. Man kan säga förenklat att Naturvården varit delad i "vildmarksföreträdare" och "kulturlandskapsföreträdare" där den senare gruppen ofta kan samarbeta väl med kulturmiljövården. I vissa fall har alltså svårigheterna att samarbeta och få en samsyn legat inom naturvården.

6.15 Det biologiska kulturarvet

Termen "biologiskt kulturarv" har knappt två decennier på nacken. Termen introducerades för att förtydliga just att vissa arter fanns i ett område just p.g.a. äldre kulturpåverkan eller att t.ex. vissa träd hade fått en form p.g.a. en specifik kulturpåverkan t ex hamling. Slutligen också för att visa på att viss odlade växtsorter och lantrasdjur är en del av kulturarvet. Termen har alltså använts just för att det ska bli tydligt att kulturarvet har en biologisk dimension och att naturvård och kulturmiljövård behöver mötas för att detta kulturarv ska kunna bevaras.

Många av intervjupersonerna framhåller det positiva med att termen används, men hur dess exakta innehåll ser ut kan bli en fråga om diskussion. Ett av problemen är att visa att en viss artförekomst faktiskt är ett resultat av kulturpåverkan. Det är tydligt att ytterligare forskning behövs för att reda ut samband mellan förekomster av arter och naturtyper och vilken kulturpåverkan som ligger bakom.

6.16 Förbättring har skett

Det finns en tämligen samstämmig uppfattning bland de intervjuade i denna studie att det skett framsteg när det gäller samsyn, samordning och integration av kultur- och natursyn under perioden 1990–2015. Problemen har uppmärksamats under tämligen lång tid och olika initiativ har tagits för att förbättra situationen. En viktig förbättring idag jämfört med 1990 är att det nu finns en generellt mycket större medvetenhet bland de som professionellt hanterar kultur- och naturfrågor i ett landskapssammanhang. En eftersläpning kan märkas inom utbildningssektorn och bland ideella organisationer.

6.17 Arenor för bra natur-kultursyn

FoU-projekt

De senaste 20–25 åren har en hel del FoU-projekt startats i Sverige samt i samarbete med andra EU-länder (EU-finansiering) där det har funnits betydande delar av kopplingar mellan natur och kultur. Sådana projekt har stimulerat till ett mångvetenskapligt tänkande. Flera av dessa projekt har varit kopplade till länsstyrelser

och kommuner. I många fall har det gått ut på en tvärvetenskapligt inriktad restaurering av större landskap t ex på Kinnekulle och i ett antal skärgårdslandskap.

Hur är det på muséerna?

Museerna skulle kunna spela en viktig roll i att integrera kunskap om natur och kultur. På flera regionala museer har det under flera årtionden funnits delar av basutställningarna som varit föredömliga i att integrera kunskap och natur och kultur när man berättat om landskapet. Däremot om man går till de stora museerna i Stockholm finner man inte mycket av sådan integration. Se appendix 1 för en närmare redogörelse för Stockholmsmuseerna.

Ganska förvånande har det varit att vid arbetet med detta projekt finna goda och aktuella integrerande beskrivningar av landskap på de av Naturvårdsverket i huvudsak bekostade naturum. Naturligtvis finns det stora variationer här men återigen kan man se att på regional och lokal nivå blir integrationen av natur och kultur bättre än på den nationella nivån.

Både för museerna och för naturum gäller dock att man tycks ha barn och ungdomar som huvudmålgrupp. Beskrivningarna blir i många fall ganska ytliga vilket ska jämföras med de tämligen avancerade beskrivningar som man kan stöta på i rent historiska museisammanhang.

Museigårdar

Sedan länge har det runt om i landet funnits, hembygdsgårdar och hembygdsmuseer som ofta har utgått från en välbevarad gård och sedan tagits om hand med museala ambitioner. Ofta har det funnits tillhörande mark, men denna mark har man ofta inte haft så stora ambitioner kring.

Samtidigt har det vuxit fram åtskilliga naturreservat som har haft som huvudambition att bevara en del av ett äldre odlingslandskap, en löväng, en ljunghedsrest eller en slåttermyr. Byggnaderna har vårdats för sig och odlingslandskapet för sig. Sedan ca. 40 år har det tillkommit gårdar där ambitionen varit dubbel och viljan tydlig att koppla ihop natur och kultur. Dessa gårdar har en skiftande bakgrund, ibland har de utgått från i huvudsak kulturella ambitioner, ibland har naturvården stått mer i centrum.

Intressant nog har man på många av dessa gårdar lyckats skapa bra arenor för sambandet mellan natur och kultur. Detta har inte alltid skett utan en hel del vända och debatt. Dessutom har flera av dessa gårdar blivit utmärkta pedagogiska noder i landskapet. Här sker i olika former undervisning för barn och ungdomar, men också för visningar för en lång rad olika grupper. Dessa gårdar bidrar till en stimulerande diskussion om historia, natur och hur vi kan skapa ett hållbart samhälle framöver.

Fig 29. Ire natur- och kulturskola i Karlshamns kommun, Blekinge. Skolan ligger i ett mycket välbevarat kulturlandskap som är ett naturreservat. Foto: Urban Emanuelsson.

6.18 Den internationella bilden

Hur den internationella bilden av samarbetet och integration ser ut mellan kultur och natur i landskapet ligger utanför ramen för denna rapport och här ska bara göras några kortfattade reflexioner.

Hur utvecklingen ser ut i Sverige är mycket beroende av internationella trender och beslut.

Stora internationella organisationer som UNEP (Compendium of good Practices 2016), IUCN (internationella naturvårdsunionen), WWF-international och UNESCO:s världsarvskommitté formar en del av den uppfattning som vi tar till oss i vårt arbete med natur och kultur. Vilka områden som blir Världsarv och MAB-områden (Man and Biosphereområden) spelar roll för våra nationella ställningstaganden.

Upplevelser på turist- och konferensresor spelar antagligen också roll för vår egen självbild.

Mycket av den litteratur i Sverige som diskuterar och beskriver sambandet mellan natur och kultur har varit på svenska och är så fortfarande. Detta stärker inte en svensk syn på sambandet mellan natur och kultur i bl.a. internationella organisationer.

7. Diskussion och slutsatser

7.1 De konkreta vård- och förvaltningsproblemen

Utan tvekan har det funnits betydande målkonflikter mellan naturvård- och kulturmiljövård i fråga om landskapsskötsel under perioden 1990–2015. Det är också funnits sådana problem som har sett ut att vara målkonflikter men där orsakerna i grunden varit andra.

Det som har varit ”äkta” målkonflikter har till stor del berott på att legitima naturvårds- och kulturmiljövårdsintressen varit svåra att förena. Dock har dessa svårighet ibland berott på tämligen rigida uppfattningar som haft både ideologisk grund men också varit grundade i kunskapsbrist. Med tiden har delar av dessa målkonflikter övervunnits när den gemensamma kunskapsbasen förbättrats. Man har lärt av varandra och kulturmiljövårdarna har fått mer naturvårdsrelaterad kunskap och naturvårdarna vice versa.

I viss mån kvarstår dock målkonflikter grundade i ideologiska skiljaktigheter. Den viktigaste ideologiska skiljelinjen har hela tiden gått mellan de med en stark ”vildmarskinriktad” (wilderness) uppfattning och de med en starkare ”kulturlandskapsinriktning” (Gren 2010). Här har det blivit tydligt att bägge grupperingarna finns inom naturvårdsleden och skiljelinjerna blir tydligast gruppen naturvårdargruppen och inte mellan hela naturvårdargruppen och kulturmiljövårdargruppen. Fri utveckling när det gäller skog har ifrågasatts både från delar av naturvården och från kulturmiljövården. Trots att man med ökad kunskap kan visa att t.ex. många rödlistade arter har gynnats av kulturpåverkan kan målkonflikterna kvarstå då en grupp kan prioritera arter med mera urskogsbakgrund och en annan vilja prioritera kulturpåverkade arter.

När det gäller naturbetesmarker finns inte någon direkt kunskapsmässigt betingad målkonflikt. Här kan istället finnas olika uppfattningar om hur mycket resurser som ska satsas på dessa i relation till andra satsningar i landskapet.

Skyddet och förvaltningen av rovdjur som varg, björn, lo, järv och kungsörn har visat sig ibland vara problematisk i relation till andra naturvårdsvärden och kulturvärden (Ekeland 2014). Renskötsel, fåboddrift men också annan naturbetesdrift begränsas och försvåras ibland av förekomst av de stora rovdjuren. Tidvis har delar av naturvården haft föga förståelse för problemen, kanske ibland för att man inte fullt ut sett naturvårdsvärdet och det kulturella värdet av t.ex. renskötsel och fåboddrift. Under den studerade perioden 1990–2015 märks dock en tydlig förändring där betydande delar av de professionella naturvårdarna ser problemen som avvägningsproblem. Det finns visserligen målkonflikter men att en utvecklad förvaltning kan balansera bevarandet av rovdjur i förhållande till traditionella betes-systemen och därmed resulterande naturvärden.

Liknade har problemen varit med skydd av sälar och vidmakthållandet av ett kulturellt- och turistiskt viktigt fiske.

Målkonflikterna i vattendrag mellan å ena sidan restaurering av framförallt fiskbiotoper och å andra sidan kulturella värden som t ex äldre kvarnar är ett relativt nytt område där målkonflikter finns. Denna problematik blev aktuell mest i slutet av undersökningsperioden 1990–2015 och det finns bra exempel på hur denna konflikt kunnat lösas. Ibland har inte konflikten helt kunnat lösas utan kompromisser.

En ny problematik som seglat upp de senaste åren har sin grund i att naturvården sett hur positiv markomrörning inom många betesområden varit för att behålla och stimulera många kärlväxter och insekter. Sådan omrörning kan allvarligt skada äldre kulturlager och därmed kan viktiga möjligheter till arkeologiska studier gå om intet. I detta fall är problematiken så ny att få mer avancerade studier och pilotprojekt kunnat genomföras för att hitta tillfredställande lösningar. Glädjande nog orsakar denna målkonflikt inga större aggressioner mellan de inblandade parterna utan här finns idag ofta en gemensam förståelse för problemen och en vilja att lösa dessa.

Till sist i detta avsnitt kan konstateras att grunden till konflikter om hur vissa landskap ska skötas till stor del berott på att en gemensam bred verklighetsbild saknats och att en gemensam diskussion inte föregått planeringen av insatserna. Succesivt har dock situationen blivit bättre, men fortfarande är det beklagligt att kunskapen om landskapets utveckling och funktion är fragmentarisk. Det är inte bara de som arbetar professionellt med landskapsskötsel som skulle ha mer nytta av en bredare landskapssyn.

Det skulle ge stora upplevelsevärden och också kanske en större glädje av att vistas i landskapet.

7.2 Vad är äkta målkonflikter och vad kan bero på andra faktorer?

I många intervjuer framgick det tydligt att det som utåt hade sett ut som målkonflikter t.ex. inom länsstyrelseadministrationen, i själva verket rörde sig om personliga motsättningar och resurskonkurrens mellan olika delar av organisationerna. Personkonflikter kommer alltid att finnas vilket gör att snarare gäller att belysa problemen med samarbete mellan kultur och natur tillräckligt väl för att det ska bli svårt att dra in kultur-natur relationen i situationer med grund i personliga motsättningar.

Resurskonkurrens kommer också alltid att finnas inom olika delar av en administration, men när det gäller att hantera landskapet kan en ojämlikhet ifråga om ekonomiska resurser ha en särskilt stor negativ inverkan. Ovan har pekats på att naturvården totalt sett haft mycket större anslag än kulturmiljövården vilket orsakat obenägenhet till samarbete.

Ovan har pekats på problemet med att det inom naturvården och kulturmiljövården inte funnits en gemensam omvärldsbild. Två huvudorsaker är sannolikt bristande kunskaper i "den andres" ämnen samt det stuprörsmönster som finns mer eller mindre inbyggt inom statlig administration. Kunskapsproblemet måste lösas genom att införa bredare utbildning för de personer som ska arbeta t.ex. inom länsstyrelser och kommuner, samt med vidareutbildning av befintlig personal.

Stuprörsproblematiken kan motverkas genom att olika projekt och uppdrag inom administrationen medvetet befolkas med en större bredd när det gäller kunskaper eller färdigheter. Också den administrativa strukturen skulle kunna byggas så att den blandar personal med olika utbildningsbakgrund på ett mer medvetet sätt.

Statliga ekonomiska styrmedel bör också byggas upp på ett sätt så att mångvetenskapliga synsätt premieras.

Inom hela utbildningsväsendet går det en gräns mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap/humaniora. Grundskolans och gymnasiet elever upplever denna gräns och på den eftergymnasiala utbildningen är det mycket ovanligt att t.ex. ämnen som biologi och historia kombineras. Att här i detalj ge förslag till hur olika utbildningsformer skulle kunna förbättras så att en större helhetssyn på landskapet kunde bibringas eleverna är dock inte här möjligt. Däremot kan man föreslå att en särskild arbetsgrupp på uppdrag av Utbildningsdepartementet borde se över frågan och komma med förslag till förbättringar.

Slutligen bottnar en hel del av den uppdelade landskapssynen i en fragmenterad politik när det gäller landskapets hantering. Utan att någon intressegrupp skulle behöva förlora på saken skulle antagligen en hel del vinster kunnat göras om ett antal politikområden på statlig nivå kunde samordnas bättre. Inte minst kulturpolitiken och naturvårdspolitiken.

7.3 Närliggande problem

Det finns en hel del problemområden som i och för sig inte exakt handlar om samordningsproblemen mellan natur- och kultursidan, men som griper in i problemen med en bra landskapsskötsel- och förvaltning. Ibland kan dessa problem förvärra en redan besvärlig situation. Ett sådant problem har att göra med svårigheterna med att få yngre människor att vilja arbeta med jordbruk som upprätthåller höga natur och kulturvården. Urbanisering och avfolkning av glesbygder har med detta problem att göra, samt rent ekonomiska förhållanden.

Ett annat fenomen som är tydligt är att friluftsvanorna ändras. Från att varit ganska stillsamma aktiviteter som bär- och svampplockning, fågelskådning, och opretentiösa promenader finns numera en allt större tendens till "sportifiering" dvs att vistelsen i naturen ska vara spännande och "actionfylld". I viss mån kan "sportifieringen" leda till ett minskat intresse för landskapet som sådant och dess innehåll, men också till att det betraktas främst som en "arena" för en specifik aktivitet.

Klimatpolitiken sätter idag sin prägel på miljöpolitiken, vilket troligen har bidragit till att det politiska intresset för biologisk mångfald och landskap har minskat. Likaså sätter i någon mån invandring och integration sin prägel på kulturpolitiken vilket också kan minska det kulturpolitiska intresset. Klimatpolitik och invandringspolitik är viktiga och angelägna politikområden och därför gäller det att både hitta kopplingar till dessa och en landskapspolitik som håller samman natur- och kulturmiljövärden.

Grön infrastruktur är ett idag ett område där staten tar initiativ. Detta område borde vara en arena där just sambanden mellan kultur och natur lyfts fram. Den biologiska mångfalden spelar stor roll när det gäller att forma en hållbar grön infrastruktur, och detta har poängterats från ansvariga ministrar de senaste åren. Det faktum att en betydande del av landets biologiska mångfald har sin grund i hur människan använt landskapet gör det väsentligt att för dess skull i satsningar på grön infrastruktur göra starka kopplingar till kulturen i landskapet.

7.4 Hur kan bra satsningar göras?

Samordningsdelegation

En mer sammanhållen satsning skulle behöva göras. Flera departement, inte minst kultur- och miljödepartementen behöver ta upp en dialog i detta ämne. En samordningsdelegation, kanske liknande den särskilda strandskyddsdelegation som verkade för några år sedan, med uppdrag att ta fram konkreta förslag bl.a. på det administrativa området skulle kunna tillsättas. Samordningsdelegationen skulle också kunna ge förslag när det gäller förändringar inom utbildningssystemet.

En sådan delegation komma med förslag på hur de statliga museerna ska förbättras beträffar presentationen av landskapet och interaktionen mellan natur och kultur.

Ett landskapsmuseum

Ett konkret förslag här ett nytt museum med ansvar för dessa frågor etableras och blir en plats som helt inriktas just på sambandet mellan natur och kultur i landskapet. Som ovan konstaterats och som beskrivs i Appendix 1 är de stora statliga museerna i Stockholm i princip helt utan utställningar som på ett modernt sätt visar på sambanden mellan natur och kultur i landskapet.

Ett nytt museum skulle tillsammans med några regionala aktörer kunna bli navet i en satsning som skulle gå ut på att internationellt visa upp hur natur och kultur hänger ihop.

”Natur- och kulturgårdar”

Det finns runt om i Sverige ett antal områden, ofta centrerade kring en äldre gård där arbete görs för att integrera kulturmiljövård och naturvård. Ibland kallas de för museigårdar, men namnet är i viss mån missvisande då dessa väl så mycket också bevarar och vidmakthåller traditionell markskötsel. Tre av dessa har berörts i detta arbete, Råshult i Småland, Hörjel i Skåne, Åskhult i Halland och Ire i Blekinge.

I Skåne, Blekinge och Halland har ett antal sådana gårdar startat ett samarbete Sydsvenska Natur- Och Kulturgårdar (SNOK). Dessa gårdar borde uppmärksammas gemensamt av myndigheterna så att de inte framledes hamnar i antingen ett ”kulturack” eller ett ”naturack”. En stödform inom t ex landsbygdsprogrammet skulle kunna inrättas.

Vidareutbildningssatsningar

Idag finns det som ovan nämnts i denna skrift universitets- och högskoleutbildningar som helt eller delvis har som mål att ge de studerande en bred landskapssyn och landskapskunskap. Viktigt är också att utbildningssatsningar riktas till personer etablerade inom naturvård och kulturmiljövård så att dessa med hjälp av vidareutbildning kan skaffa sig en bredare landskapssyn.

8. Referenser

Almstedt Jansson, M., Ebenhard, T. & de Jong, J. (red.). 2011. Naturvårdskedjan – för en effektivare naturvård. Centrum för Biologisk Mångfald. ISBN 978-91-89232

Ambrosiani, Sune, "Kulturminnesvård och naturminnesvård – Några ord med anledning af den tilltänkta fornminneslagstiftningen". Sveriges natur, årsbok 1913.

Aronsson, K-Å. 1998. Fjällen som kulturlandskap. I: Olsson, O., Rolén, M. & Torp, E. Hållbar utveckling och biologisk mångfald i fjällregionen. FRN Rapport 98 (2): 115-122.

Backéus, I., Emanuelsson, U. & Petersson, M. 2016. The rural landscapes of northeast Asia. FriTanke förlag. 440 pp.

Bergendorff, C. & Emanuelsson, U. 1996. History and traces of lopping for wood and fodder in Scania, southern Sweden. - Kungliga Svenska Skogs- och Jordbruksakademien.

Berglund, M. 2015. Skötselplan för Onslunda sten. Länsstyrelsen Skåne

Bohlin, Lorentz, Strövtåg i svensk natur. Naturskydds- och fritidsproblem. Samfundet för hembygdsvård, handbok nr 2. Naturskydd och landskapsvård. Stockholm 1939.

Bohlin, Lorentz, Naturvård ur jordbrukarens synpunkt. Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag. Stockholm 1942.

Brusewitz, G. & Emmelin, L. 1985. Det föränderliga landskapet. Utveckling och framtidsbilder. LT:s förlag. Uppsala.

Compendium of Good Practices on Human Rights and the Environment (2016) UNEPD1 No.: 15-03568/50 Copies

Ekeland, K. 2014. Mångfaldens utmark. Carlssons förlag.

Ekstam, U. & Forshed, N. (2010) Hallands Väderö – naturen och historien.

Emanuelsson, U. 2009. Europas kulturlandskap. Hur människan format Europas natur. 380 pp. Formas förlag.

Emanuelsson, U. 1987. Human influence on vegetation in the Torneträsk area during the last three centuries. - Ecological Bulletins 38:95-111.

Emanuelsson, U. & Möller, J. 1990. Floating of meadows as a method to overcome the deficiency of nutrients in scanian agriculture during the 19th century. - Review of Agricultural History.

Emanuelsson, U., Bergendorff, C., Carlsson, B. Lewan, N. och Nordell, O.

1985. Det skånska kulturlandskapet. Signum, Lund.

En samlad naturvårdspolitik, Regeringens skrivelse (Skr. 2001/02:173).

Fastställande av ny reviderad skötselplanen till kulturreseptatet komministerbo-
stället Råshult i Stenbrohult, Älmhults kommun. Beslut Länsstyrelsen i Krono-
bergs län. Beslutsdatum 2012-02-16 Ärendenummer 435-7413-09

Förvaltning av natur- och kulturreseptat 2016. Regeringsuppdrag i regleringsbrev
för 2015 Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet. Ärendenr: NV-00318-15
RAÄ 1.1.2-1102-2015

Gustavsson, R. & Ingelög, T. 1994. Det nya landskapet. Kunskaper och idéer om
naturvård, skogsodling och planering i kulturbygd. Skogsstyrelsen.

Gren, L. (red). 2010 Samhällsförändringar och vården av natur och kultur -En de-
battschrift om natur- och kulturmiljövärdens utveckling under 100 år -Rapport från
Riksantikvarieämbetet ISBN 978-91-7209-571-7

Kjekshus, H. 1977. Ecology control and economic development in East
African history. University of California Press, Berkeley

Kulturmiljövärd i skogen. 1992. Skogsstyrelsen ISBN 91-88462-05-6

Lindqvist, B. 1938. Dalby Söderskog. En skånsk lövskog i forntid och nutid. Acta
Phytogeografica Suecica no 10.

Linkowski, W. 2017. Managing mountains, past and present conditions for tradi-
tional summer farming and Saami reindeer husbandry in northern Scandinavia.
Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2017:80.

Lundwall, U. (red) 2014. Hörjelgården 200 år. En jubileumsschrift. ISBN 978-91-
637-6310-6

Länsstyrelsen i Hallands län - årsredovisning 2016 dnr100-1393-17

Mebus, F. 2014 Fria eller fälla: en vägledning för avvägningar vid hantering av
träd i offentliga miljöer. Riksantikvarieämbetet ISBN: 978-91-7209-702-5

Rackham, O. 1980. Ancient woodland, its history, vegetation and uses in
England. Edward Arnold, London.

Sandlife: http://sandlife.se/?page_id=24

Schama, S. 1997. Skog-landskap och minne. Gedins förlag ISBN 91-7964-215-2

Selander, S. 1957. Det levande landskapet.

Sjöbeck, M. 1933. Lövängskulturen i Sydsverige. Dess uppkomst, utveckling och
tillbakagång. Ymer 53.

Slotte, H. 2000. Lövtäkt i Sverige och på Åland. Metoder och påverkan på

landskapet. SLU, Agraria 236

Starbäck, Karl. 1904. Motion i andra kammaren, nr 194. Riksdagens protokoll 1904.

Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag, Regeringens proposition (2004/05:150)

Tham, E. 1983. Dalby Söderskog. Skånes hittills enda nationalpark. Skånes Natur 1983.

Wijkander, K. 2017. Naturen inför rätta, skandalen som skakade vetenskapssverige.

Winberg, B. 1998 Kulturmiljöer i naturreservat En utredning om deras omfattning, vård och framtid Riksantikvarieämbetet Riksantikvarieämbetet Kulturmiljöavdelningen Box 5405, 114 84 Stockholm 1998 Riksantikvarieämbetet 1:2 ISBN 91-7209-094-4 Tryck Arkitektkopia, Stockholm

Äskhults by. 2013. Där historien möter framtiden. CAL-förlaget. Varberg. ISBN 978-979149-5-6

9. Bilagor

Bilaga a.

Historiska museet, Stockholm den 13/2 och den 23/2 2017

Nordiska museet, Stockholm den 24/2 2017

Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm den 25/2 2017

Viktigast att konstatera är kanske att inte på något av museerna fanns någon utställning eller betydande del av någon utställning som tar upp hur olika landskap ser ut och hur människan påverkat landskapens utseende och sambandet mellan historia/ärkeologi – naturgeografi-biologi.

En viktigs slutsats är att denna mycket betydelsefulla kunskap saknas på de stora nationella museernas utställningar.

En något mindre väl underbyggd slutsats är dock att det finns utställningar så tar upp dessa samband i viss mån på några läns museer och specialmuseer (lantbruksmuseer, skogsmuseer). På några Naturum finns också sådana ansatser.

Troligen går det inte att komplettera några av de viktigaste utställningarna på de studerade museerna med sådant material att sambandet natur-kultur skulle visas på ett bra sätt. De två viktigaste utställningarna är ”Natur i Sverige” på NRM och ”Sveriges historia” på Historiska museet. Bägge dessa utställningar har en genomtänkt och tydlig uppställning. Att i efterhand förändra dessa skulle knappast ge några större vinster, snarare skulle sådana förändringar verka ”påklitrade”.

Det behövs en helt ny nationell basutställning som belyser sambandet natur-kultur i Sverige med internationella utblickar. Det är inte självklart var en sådan utställning skulle byggas.

Alla de här studerade museerna samt flera andra museer bör skaffa sig en större medvetenhet om sambandet natur-kultur visa denna integration där det är lämpligt.

Det är tydligt att mycket av museiverksamheten försöker vända sig till grupper med få eller inga förkunskaper. Detta är ett vällovligt syfte, men tyvärr kan delar av museernas verksamhet då bli ointressant för personer med något större kunskaper. Om både de basala och de något mer avancerade delarna finns på plats har man kommit långt. Landskapsutveckling är ett område där det varken finns basal information eller mer avancerad information. Bägge nivåerna behövs inte minst för att det ska gå att förstå flera av de miljöproblem som vi brottas med idag. Vidare behövs sådana utställningar för att man ska dels förstå den historiska utvecklingen men också förstå varför vissa av Sveriges organismer är allvarligt hotade idag.

Mer specifika reflexioner över utställningarna på NRM, Historiska museet och Nordiska museet.

Naturhistoriska riksmuseet

Flera av Naturhistoriska riksmuseets utställningar berör eller nuddar vid sambandet natur-kultur.

Utställningen "Natur i Sverige" är vacker och välgjord, men ger nästan bara klimatologiska förklaringar till varför olika djur och växter finns där de finns idag. En rapsodisk exposé över naturens utveckling från isens avsmältning till idag är ett litet bidrag. Människans roll är obetydlig, odlingslandskap nämns. Bland "naturtyperna" finns rubriken "kulturlandskap" och detta illustreras av några färgbilder. Nästan ingen text finns synlig. Sveriges kanske mest hotade "naturtyp" naturbetesmarkerna nämns inte alls.

Utställningen om vatten kunde ha varit tydligare när det gäller människans historiska roll.

Också utställningen om utvecklingen till människa kunde innehållit avsnitt om människor och förmänniskors påverkan på naturen/landskapet och vise versa kunde man gett information om tidiga människors påverkan på landskapet.

Fotoutställningen "Vinnare och förlorare" om djurarter som ökar eller minskar ger ingen generell information till orsakerna bakom "vinst eller förlust". Här hade ett landskapsperspektiv verkligen behövts.

Historiska museet

Den arkeologiska utställningen som tar sin utgångspunkt i ett antal enskilda människor, berör ibland landskapet men gör detta ytligt och visar på få intressanta samband. Direkt koppling till biologin är grund och handlar mest om uppräknings av jaktbara djur och tamdjur som ätits. Utställningens koppling till dagens landskap skulle med lätthet kunnat göras mycket bättre.

Utställningen "Sveriges historia" är en mycket traditionell utställning där kungar och kyrkan spelar stor roll. Genusperspektiv finns visserligen med och andra perspektiv som säkert hade saknats för 30–40 år sedan. Men biologin, naturgeografin och kulturgeografin anses mest bara. Denna utställning skulle i sin uppläggning kunnat bli betydligt mer "sambands-relaterad". Denna utställning är i sig välgjord liksom den ovan nämnda "Natur i Sverige". Utställningen "Sveriges historia" skulle fungerat mycket bra i par med en basutställning om landskapets utveckling och sambanden mellan biologi och historia/arkeologi. Att som nu vara den enda utställningen om Sveriges senaste 1000 år ger en mycket skev bild av verkligheten.

Historiska museets mycket vällovliga ambition att ifrågasätta traditionella historiska uppfattningar är viktig. Tyvärr har inte museet förmått gå utanför den humanistiska ramen i sitt ifrågasättande. Alltså har man t ex missat att vi idag kan förklara många historiska förlopp med t ex förflyttningar av djur och växter i världen. Exempel på populär framställning av sådan kunskap ges t ex i boken "50 växter som förändrat historien".

Den mycket omfattande utställningen om vikingatiden hade kunnat få in ett tydligt landskapsperspektiv.

Nordiska museet:

Nordiska museet är byggt till mycket stor del kring föremål, stilutveckling mm. Vissa utställningar har en större bredd, t ex den samiska utställningen. Museet hade tidigare en samisk utställning som till stor del byggde på landskapsmodeller som inte minst illustrerade renskötseln. Denna utställning har med rätta kritiserats en hel del som storsamhällets sätt att betrakta samerna. Dagens utställning gör upp med diverse fördomar och lyfter förhoppningsvis samerna som de lever idag och den belyser också en del av de orättvisor som drabbat samerna. Det är försåtligt att den gamla utställningen verkligen behövde bytas ut. Men tyvärr försvann landskapsperspektivet på kuppen liksom sambandet mellan renskötsel och naturen både historiskt och idag.

Nordiska museet saknar än mer än de andra två här nämnda museerna utställningar och utställningsdelar som kopplar ihop människa och natur, biologi och historia/arkeologi. Museet har haft sådana ambitioner, och dess grundare Arthur Hazelius hade en tydlig sådan ambition. Hazelius grundade både Skansen och Nordiska museet och det verkar idag som bara Skansen har kvar något av denna ambition, dock huvudsakligen i uppbyggandet av de regionala gårdarna.

Bilaga b

Intervjuade personer

Mårten Aronsson, författare, tidigare Skogsstyrelsen

Per Connelid, konsult inom kulturmiljö och arkeologi

Hjalmar Croneborg , konsult inom kulturlandskap

Urban Ekstam, författare, tidigare Naturvårdsverket

Kelvin Ekeland, författare aktiv rörande fåbodar, tidigare Naturvårdsverket

Ola Jennersten , WWF

Sven Jensén, Sveriges Hembygdsförbund

Hans-Göran Karlsson, konsult både när det gäller kulturmiljö och naturvård

Tommy Lennartsson , CBM

Ulf Lundwall, ordf i Hörjelgårdens vänner, författare

Fabian Mebus , RAÄ

Jenny Nord, Länsstyrelsen i Halland, kulturmiljöavd

Gösta Regnéll , Länsstyrelsen i Skåne, miljöavd

Joachim Regnell , Högskolan Kristianstad, Landskapsvetarprogrammet

Åke Widgren , Länsstyrelsen i Blekinge, naturvård

Per-Magnus Åhren Länsstyrelsen i Skåne, miljöavd

Hans Åström , Trafikverket, kulturhistoriker

Bilaga c.

Frågor till personer som intervjuats

Upplever du att naturvård och kulturmiljövård fungerar bra tillsammans i landskapet?

Hur ser du på utvecklingen under de senaste 25 åren? Har situationen förändrats med tiden?

Vilka faktorer upplever du som viktiga om kultur/natur ska fungera bra på landskapsnivå?

Har du exempel på situationer då samarbete samordning fungerat riktigt dåligt?

Har du exempel på situationer då samarbete samordning fungerat riktigt bra?

Vad tror du om utbildningens roll i sammanhanget.

Hur tycker du vi arbetar i Sverige i jämförelse med andra länder?

Tycker du att samarbetet mellan naturvård och kulturmiljövård är en relativt viktig fråga i ett landskapsammanhang eller är den marginell?